

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ

Əlyazması hüququnda

Quliyev Sərvər Eldəniz oğlunun

“Bələdiyyə maliyyəsinin formalaşması və idarə olunması problemləri”

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İstiqamətin şifri və adı : İİM 060403 “Maliyyə”

İxtisasın şifri və adı : “Maliyyə menecmenti”

Elmi rəhbər:

i.e.n., dos. Quşxani R. N.

Magistr proqramının rəhbəri:

Unec fəxri prof. Kərimov A.M.

Kafedra müdiri:

i.e.d., prof. Ələkbərov Ə.Ə.

BAKI - 2017

M Ü N D Ə R İ C A T

Səh

Giriş ----- 3 -7

Fəsil I. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində bələdiyyə maliyyəsinin nəzəri və metodoloji əsasları.

1.1. Bələdiyyə maliyyəsinin mahiyyəti və onun formalaşması istiqamətləri- - 8 -18

1.2. Maliyyə sistemində bələdiyyə maliyyəsinin yeri və əhəmiyyəti- - - - -19 - 25

1.3. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində bələdiyyə maliyyəsinin idarə olunması metodlarının mahiyyəti və formaları - - - - - 26 -32

Fəsil II. Azərbaycanda bələdiyyə maliyyəsinin formalaşması mənbələrinin müasir vəziyyəti və onların idarə olunması problemlərinin qiymətləndirilməsi.

2.1. Bələdiyyə maliyyəsinin formalaşması mənbələrinin təhlili və qiymətləndirilməsi ----- 33 - 43

2.2. Bələdiyyə maliyyəsinin idarə olunmasının müasir vəziyyəti - - - - - 44 -50

2.3. Müasir Azərbaycanda bələdiyyə maliyyəsinin strukturu və onun dünya ölkələri ilə müqayisəli təhlili - - - - - 51 -57

Fəsil III. Bələdiyyə maliyyəsinin formalaşması və idarə olunması metodlarının təkmilləşdirilməsi.

3.1. Bələdiyyə maliyyəsinin formalaşması mənbələrinin səmərəliliyinin artırılması yolları - - - - -58 - 62

3.2. Bələdiyyə maliyyəsinin idarə olunması metodlarının təkmilləşdirilməsi - 63-69

3.3. İnkişaf etmiş dünya ölkələrinin bələdiyyə maliyyəsinin formalaşması və idarə olunması təcrübəsinin Azərbaycan reallığına tətbiqi - - - - -70 -74

Nəticə və təkliflər ----- -75 - 78

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı - - - - - 79 - 80

Xülasə

Резюме

Summary

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. İqtisadi həyatda baş verən proseslərin daima yenilənməsi, bazar iqtisadiyyatının inkişaf etməsi maliyyə əməliyyatlarının, onun formalaşması mənbələrinin təkmilləşdirilməsini, bazar iqtisadiyyatının inkişaf səviyyəsinə uyğun şəkildə dəyişilməsini tələb edir. Məlum olduğu kimi maliyyə sisteminin tərkib hissələrindən biri də bələdiyyə maliyyəsidir. Ayrı-ayrı ərazilərdə əhaliyə daha yaxın olan, onların problemlərinin öyrənilməsində və qarşılınmasında birbaşa iştirak edən bələdiyyələr olduğu üçün onların bu prosedurları həyata keçirməyə, qanunvericiliklə müəyyən olunmuş şəkildə qarşılarına qoyulan vəzifələri və səlahiyyətləri yerinə yetirməyə yetərli maliyyə vəsaitlərinin olması əsas şərtlərdən biridir. Bazar iqtisadi münasibətlərinin dərinləşdiyi, kapitalizmin təcəssüm dairəsinin genişləndiyi bir şəraitdə maliyyə münasibətlərinin vacibliyi, bu resursların bazar münasibətlərinin tələbləri ilə idarəedilməsinin əhəmiyyətliyi ön plana keçir. Regionların sosial-iqtisadi inkişafına dair qəbul edilən müvafiq dövlət proqramlarının və həmçinin digər proqramların icrası zəminində bələdiyyələrin də bu sahədə fəal iştirakının təmin edilməsi, proqramlarda göstərilən tədbirlər planının icrasında bələdiyyələrin aktiv iştirak etməsi üçün onların dayanıqlı maliyyə resurslarına malik olması günümüzdə aktual problemlərdən biri kimi ön plana çıxır.

Bələdiyyə maliyyəsi bələdiyyələrin öz vəzifələrini, funksiyalarını reallaşdırmaq, həyata keçirmək üçün formalaşdırdıqları pul vəsaitlərinin məcmusu və həmçinin onların istifadə edilməsidir.

Bələdiyyə maliyyəsi adı altında, yerli özünüidarəetmə orqanı olaraq dövlət və yerli əhali tərəfindən bələdiyyələrə həvalə edilmiş vəzifələrin həll edilməsindən ötrü malik olduğu pul vəsaitlərinin məcmusu başa düşülür.

Bələdiyyə maliyyəsi, maliyyə sisteminin tərkib hissəsinin əsas həlqələrindən biri olmaqla maliyyə iqtisadi münasibətlərində xüsusi yer tutur. Yerli maliyyənin əsas həlqələrindən biri olan bələdiyyə maliyyəsi ölkə üzrə ayrı-ayrı ərazi vahidlərinin inkişaf etdirilməsində mühüm rolunu oynayan bələdiyyə fəaliyyətinin özəyini təşkil edir.

Daima dəyişən bazar münasibətlərinin tələblərinə uyğun olaraq bələdiyyə maliyyəsi sistemində də müasir tələblərə cavab verən formalaşma mənbələrinin olması tələb olunur. Məhz bunun üçün bələdiyyələrin maliyyə resurlarının formalaşması mənbələrinin təkmilləşdirilməsi, onun idarə edilməsinə yeni metodların tətbiq edilməsi üçün onların səlahiyyətlərinin konkretləşdirilməsi, bələdiyyə büdcələrinə yerli vergilərin tam və vaxtında toplanmasının təmin edilməsi, mövcud sahədə ayrı-ayrı ölkələrdə olan idarəetmə metodlarının öyrənilməsi və bu metodlarının sintezinin aparılması aktual və önəmli məsələ olmalıdır.

Problemin öyrənilmə səviyyəsi. Yerli özünüidarəetmə orqanlarının maliyyə vəziyyəti, bələdiyyə maliyyəsinin onların fəaliyyətinə təsir səviyyəsi, onların gəlir və xərclərinin strukturu, ayrı-ayrı ölkələrdə olan bələdiyyə maliyyəsinin quruluşu və s. məsələlər müxtəlif zamanlarda iqtisadçı alimlər tərəfindən araşdırma mövzusu olmuş və tədqiq edilmişdir. Qeyd etdiyimiz məsələlər dünyanın müxtəlif ölkələrində müvafiq sferada fəaliyyət göstərən alimlər - M.V.Kanqro, A.M.Babiç, L.N.Pavlov, M.V.Romanovski, P.N.Şulyak və digərləri tərəfindən araşdırılmışdır. Azərbaycanın maliyyəçi alimləri bu sahədə nəşr etdirdikləri monoqrafiya və elmi əsərlərində problemin tədqiqinə xüsusi yer vermişlər. Onlardan Ə.Ələkbərov, D. Bağırov, M. Həsənlı, A.Hüseynov, B.Ataşov, N.Novruzov və başqalarını göstərmək olar. Dünya iqtisadiyyatında daima baş verən dəyişikliklər bələdiyyə maliyyəsi sferasında yenidən araşdırmaların aparılmasını, mövcud durumun yenidən tədqiqini zəruri edir.

Tədqiqat işinin predmeti. Tədqiqat işinin predmeti olaraq Azərbaycanda bələdiyyə maliyyəsinin formalaşdırılması və idarə edilməsi metodlarının təkmilləşdirilməsi, müvafiq sahədə dünya təcrübəsinin öyrənilərək Azərbaycan reallığına tətbiqi imkanlarının araşdırılması təşkil edir.

Tədqiqat işinin obyektı. Tədqiqat işinin obyektı olaraq Azərbaycanda bələdiyyə orqanlarının maliyyə vəsaitlərinin formalaşması və idarəedilməsi, mövcud sahədə dünyanın aparıcı ölkələri ilə müqayisəli təhlilin aparılması, bazar iqtisadiyyatının

inkışaf etdiyi şəraitdə bələdiyyə maliyyəsinin əhəmiyyətliyi, bu gün Azərbayacanda olan bələdiyyələrin maliyyə vəziyyətinin qiymətləndirilməsi seçilmişdir.

Tədqiqatın əsas məqsədi və vəzifələri. Dissertasiya işinin əsas məqsədi bələdiyyə qurumlarının maliyyə vəsaitlərinin formalaşdırılmasının əhəmiyyətliyi əsaslandırılması, onun idarə edilməsinin öyrənilməsi, Azərbaycanda və dünyanın ayrı-ayrı inkışaf etmiş ölkələrində müvafiq vəziyyətin təhlilinin aparılması, bələdiyyə maliyyəsi sferasında olan mövcud problemlərin öyrənilməsi, bu problemlərin mənbələrinin araşdırılması və aradan qaldırılması üçün təkliflərin verilməsi, yerli özünüidarəetmə orqanlarının (bələdiyyələrin) maliyyəsinin təkmilləşdirilməsinin strateji istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsidir.

Tədqiqat işində qarşıya qoyulan məqsədə çatmaq üçün aşağıda qeyd olunan bir neçə vəzifənin həlli nəzərdə tutulmuşdur:

- Bazar iqtisadi münasibətləri şəraitində bələdiyyə maliyyəsinin nəzəri-metodoloji əsaslarının, qanunvericilik bazasının müxtəlif istiqamətlərdən araşdırılması və onun təkmilləşdirilməsi istiqamətində təkliflərin verilməsi;
- Azərbaycanda və dünyanın aparıcı ölkələrində olan bələdiyyə maliyyələşməsi arasında olan oxşarlıqların və fərqliliklərin müəyyənləşdirilməsi, mövcud sahədə dünya praktikasının yerli şərait nəzərə alınmaqla tətbiq edilməsi istiqamətlərinin təhlili;
- Bələdiyyə orqanlarının büdcələrinə yığılan yerli vergi və yığımların vaxtında və tam həcmdə toplanmasının təmin olunmasından ötrü müvafiq tədbirlərin görülməsi üçün təkliflərin verilməsi;
- Bələdiyyələrin gəlir və xərclərinin tənzimlənməsi və həmçinin digər məqsədlərlə bələdiyyə orqanlarına ayrılan vəsaitlərdən, xüsusilə də ayrılan dotasiyalardan təyinatı üzrə istifadə edilməsindən ötrü maliyyə nəzarəti sisteminin tətbiq edilməsi üçün tövsiyələrin verilməsi;
- Azərbaycanda bələdiyyə maliyyəsi sisteminin müasir durumunun öyrənilməsi və sistemin təkmilləşdirilməsi üçün müəyyən tövsiyələrin verilməsi;

Tədqiqatın informasiya bazası və işlənməsi metodları. Dissertasiya işini yazarkən ayrı-ayrı dövlət orqanlarının (Dövlət Statistika Komitəsi, Hesablama Palatası) hesabatlarından, statistik bülənlərindən istifadə olunmuşdur. Bununla yanaşı tədqiqat işində Azərbaycan və dünyanın digər ölkələrində bələdiyyə maliyyəsi sahəsində olan elmi əsərlərdən, statistik məlumatlardan, tədqiqat işlərindən istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Tədqiqat işinin yekun nəticəsi kimi bələdiyyə maliyyəsi sisteminin təkmilləşdirilməsindən ötrü müvafiq təkliflər verilmişdir. Dissertasiya işinin elmi yenilikləri olaraq aşağıdakı qeyd edilənləri göstərmək olar:

- Bələdiyyələrin maliyyə ehtiyatlarının formalaşması və idarə edilməsi istiqamətlərinin təkmilləşdirilməsi üçün ayrı-ayrı ölkələrin müvafiq təcrübəsi öyrənilərək mövcud vəziyyət və yerli şərait nəzərə alınmaqla Azərbaycana tətbiq edilmişdir;
- Bələdiyyə büdcələrinə toplanan yerli vergilərin və yığımların, digər vəsaitlərin vaxtında və tam həcmdə toplanması təmin edilmişdir;
- Bələdiyyələrə dövlət büdcəsindən verilən transfertlərin ayrılma mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi və bələdiyyə qurumlarına məqsədsiz transfertlərlə paralel olaraq məqsədli transfertlərin verilməsi təmin edilmişdir;
- Bələdiyyələrin gəlirlərinin və xərclərinin tənzimlənməsi məqsədilə bələdiyyə orqanlarına ayrılan vəsaitlərdən, xüsusilə ayrılan dotasiyalardan təyinatı üzrə istifadə olunması üçün müvafiq təkmilləşdirilmiş maliyyə nəzarəti mexanizmi tətbiq edilmişdir;
- Bələdiyyələrin uyğun şərtlərlə kredit alması üçün əlverişli mexanizmləri işlənilib hazırlanmışdır;
- Bələdiyyə qurumlarının inkişafını təmin edən müvafiq maliyyə fondlarının yaradılması təklif edilmişdir.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti. Dissertasiya işinin praktik əhəmiyyəti kimi tədqiqat işində qeyd olunan təkliflər bələdiyyə maliyyəsinin təkmilləşdirilməsində

istifadə edilə bilər. Dissertasiya işində araşdırılan dünyanın inkişaf etmiş ölkələrinin bələdiyyə maliyyəsi sistemi yerli şərait və mövcud vəziyyət nəzərə alınmaqla Azərbaycana tətbiq edilə bilər.

Dissertasiya işinin həcmi və strukturu. Dissertasiya işi kompüter yazısı ilə müvafiq standartlara uyğun yazılmış və 80 səhifədən ibarətdir. Dissertasiya işi giriş, üç fəsil, nəticə və təkliflər, istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı hissələrindən ibarətdir. Tədqiqat işində sxemlərdən, diaqramlardan, qrafiklərdən və cədvəllərdən istifadə edilmişdir. Dissertasiya işinin birinci fəslə “Bazar iqtisadiyyatı şəraitində bələdiyyə maliyyəsinin nəzəri və metodoloji əsasları” adlanır. Bu fəsildə, əsasən, bələdiyyə maliyyəsinin nəzəri-metodoloji əsaslarının araşdırılmasına toxunulmuşdur. İkinci fəsil “Azərbaycanda bələdiyyə maliyyəsinin formalaşması mənbələrinin müasir vəziyyəti və onların idarə olunması problemlərinin qiymətləndirilməsi” adlanır. Bu fəsildə Azərbaycanda bələdiyyələrin maliyyə vəsaitlərinin formalaşması və idarə olunmasının müasir istiqamətlərinə, mövcud problemlərin araşdırılmasına toxunulmuşdur. Dissertasiya işinin üçüncü fəslə “Bələdiyyə maliyyəsinin formalaşması və idarə olunması metodlarının təkmilləşdirilməsi” adlanır. Bu fəsildə bələdiyyə maliyyəsinin formalaşması və idarə olunmasının təkmilləşdirilməsi istiqamətləri, bu sahədə olan mövcud problemlərin aradan qaldırılması yolları verilmişdir.

Fəsil I. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində bələdiyyə maliyyəsinin nəzəri və metodoloji əsasları.

1.1. Bələdiyyə maliyyəsinin mahiyyəti və onun formalaşması istiqamətləri

Dünya iqtisadiyyatının yeni inkişaf mərhələsinə qədəm qoyduğu, bazar iqtisadi münasibətlərinin daima dəyişdiyi və yeniləndiyi bir şəraitdə maliyyə münasibətlərinin nəzəri, metodoloji və praktiki əsaslarında da bazar konyukturasına uyğun olaraq subyektiv və obyektiv amillərin təsiri ilə müəyyən dəyişikliklər baş verir. Bazar iqtisadi münasibətlərinin dərinləşməyə doğru getdiyi, kapitalizm iqtisadiyyatının tərənnüm dairəsinin genişləndiyi bir dövrdə maliyyə münasibətlərinin əhəmiyyətliyi, onun bazar münasibətlərinin tələblərinə uyğun idarəolunmasının vacibliyi daha da ön plana keçir. Bu kontekstdən yanaşdıqda, baş verən dəyişikliklər maliyyə sisteminin əsas hissələrindən biri olan dövlət və bələdiyyə maliyyəsinin əhəmiyyətliliyini artırır.

Bələdiyyə maliyyəsinin iqtisadi əsaslandırmasını şərh etməzdən əvvəl yerli özünüidarəetmənin, bələdiyyələrin özünün mahiyyətinə nəzər yetirək.

Bələdiyyələr qanun çərçivəsində müəyyən olunmuş ərazi hüdudlarında yerli özünüidarəetmə orqanıdır. Yerli özünüidarəetmə forması hər bir demokratik quruluşda başlıca institutlardan biridir. Başqa sözlə desək, yerli özünüidarəetmə müasir demokratik cəmiyyətin mütləq bir atribitudur.

J.Russo, A.Tokvil, B.Çiçerin kimi alimlər yerli özünüidarəetmə orqanlarına ictimai və hüquqi hakimiyyətin orqanı olaraq baxırdılar. Onlar yerli özünüidarəetmə orqanlarına dövlətin maraqları baxımından fərqli olan xüsusi ictimai maraqların ödənilməsinə görə yaradılan yerli ittifaqlar olaraq baxırdılar. XIX əsrdə yaşamış alman alimləri olan R.Qeneyts və L.Şteyn göstərirdilər ki, yerli özünüidarəetmə dövlət işindən fərqli hesab olunan yerli icma işlərinin görülməsi deyildir. O, dövlətin idarəçilik məsələlərinin müəyyən bir hissəsinin yerli icmalara verilməsi deməkdir.

Xarici ölkələrin bələdiyyə hüququnda yerli özünüidarəetmənin çoxlu sayda müxtəlif modelləri və həmçinin təşkil növləri vardır. Yerli özünüidarəetmənin sistemlərinin formalaşdırılmasında da fərqlər bir sıra amillərin təsirindən (məsələn, siyasi rejim, dövlətin quruluşu, dövlətin inzibati cəhətdən ərazi bölgüsü, milli ənənələr və s.) asılıdır. Ölkələrin əksəriyyətində və ayrı-ayrı yerlərdə bütün işlərin idarə edilməsi gizli səsvermə keçirilməsi yolu ilə ümumi, bərabər və həmçinin birbaşa seçki əsasında formalaşan, yerli idarəetmə orqanları, bundan əlavə mərkəzdən təyin edilən yerli idarəetmə orqanları tərəfindən aparılır. Yerli idarəetmə, başqa sözlə, bələdiyyə özünüidarəetməsi dedikdə, ölkənin bu və yaxud da başqa inzibati-ərazi vahidlərinin əhalisini təmsil edən və xüsusi seçkili orqanlar vasitəsilə aparılan yerli məsələlərinin idarəetmə sistemi nəzərdə tutulur. Avropa Şurası tərəfindən 15 oktyabr 1985-ci ildə qəbul edilən və Avropa dövlətlərinin hamısı üçün özünüidarəetmə sisteminin hüquqi əsası olaraq çıxış edən “Yerli özünüidarəetmə haqqında” Avropa Xartiyası universal xarakteri daşıyan bütün demokratik olan dövlətlər tərəfindən qəbul edilən yerli özünüidarəetmənin ümumi anlayışını özündə birləşdirir. Bu “Xartiya”ya görə yerli özünüidarəetmə deyəndə, “yerli özünüidarə orqanlarının dövlətə aid işlərinin böyük bir hissəsini reqlamentləşdirmək və bununla da qanun çərçivəsində fəaliyyət göstərməklə məsuliyyəti özünün üzərinə götürmək yolu ilə onu yerli əhalininin maraqlarına əsasən idarə olunması hüququ və həmçinin real qabiliyyəti” başa düşülür.

Müasir şəraitdə praktikada geniş yayılan yerli özünüidarəetmənin forması bələdiyyələrdir. Bələdiyyə - bu anlayışın təxminən 3000 il bundan əvvəl Romada meydana gəldiyi qeyd edilir. Bələdiyyə tarixi inkişafın və demək olar ki, birbaşa olaraq demokratiyanın məhsuludur. “Bələdiyyə”nin mənası “şəhər idarəetməsi” kimi qeyd edilir. Yarandığı vaxtdan indiyə qədər öz mahiyyətini bu və ya digər dərəcədə dəyişmiş qeyd edilən qurumlar müasir dövrdə dünyamızın çox ölkələrində yayılmışdır. Bələdiyyələr başqa yerli özünüidarəetmə orqanlarından əhalisinin sayına, hüquq və vəzifələrinə görə də fərqlənir. Bələdiyyələr əhaliyə daha yaxın yerli özünüidarəetmə orqanlarıdır. Bunun da səbəbi bələdiyyələrə aid olan vəzifələrin

xalqın gündəlik həyat fəaliyyəti ilə sıx və birbaşa bağlı olmasıdır. Buna görədir ki, Azərbaycan Respublikasının 12 noyabr 1995-ci ildə ümumxalq səsverməsi ilə qəbul olunmuş Konstitusiyasında - 142-ci maddədə birmənalı olaraq qeyd edilmişdir ki, Azərbaycanda yerli özünüidarətmə fəaliyyətini bələdiyyələr həyata keçirir.

Azərbaycan Respublikasında yerli idarəetmə 2 formadan ibarət olmaqla həyata keçirilir:

1. Mərkəzi idarələr - dövlət və onun yerlərdə nümayəndəlikləri kimi fəaliyyət göstərən icra hakimiyyətləri;

2. Yerli özünüidarələr - bələdiyyələr.

Yerli özünüidarətmə forması olan bələdiyyənin səlahiyyətləri də nisbi olaraq 2 yerə bölünür:

1. məcburi;

2. könüllü (və ya fakültativ).

Ümumidövlət əhəmiyyətli məsələlərin həlli ilə əlaqədar səlahiyyətlər bələdiyyələrin həyata keçirdiyi məcburi səlahiyyətlərinə aiddir. (mənzil-kommunal, su təchizatı, təhsil, səhiyyə, ictimai təhlükəsizlik).

Könüllü, başqa sözlə, fakültativ işləri bələdiyyələrin özləri müəyyənləşdirərək həyata keçirirlər. (ictimai parkların salınması, kitabxanaların öz vəsaitləri hesabına saxlanması, imkansız ailələrə yardım edilməsi, əlillər üçün mənzil tikintisi).

Yerli özünüidarətmənin forması olaraq bələdiyyələr 4 başlıca əlamətə malikdirlər. Bunlar aşağıdakılardır:

I. Bələdiyyələr özlərinə aid büdcəyə və həmçinin mülkiyyətə malik olur;

II. Yerli məsələlərin həll edilməsində müstəqilliyə malikdirlər;

III. Seçilərək hakimiyyətə gələn, qərar vermək səlahiyyətinə malikdirlər və icraedici kimi vahidləri var;

IV. Hüquqi şəxs statusuna malik olan qeyri-dövlət təsisatıdır.

Bələdiyyələrin əhəmiyyətliliyi ondan ibarətdir ki, onlar həm dövlət idarəçiliyini optimallaşdırır, həm də daha da səmərəli edir, digər aspektdən isə məhdud ərazidə yaşayan əhalinin hüquqları və azadlıqlarının qorunmasını, yerli problemlərin həll edilməsində vətəndaşların cəm halında qoşulmasını təmin edirlər.

Bələdiyyələr öz fəaliyyətlərini həyata keçirərəkən daima yerli əhaliyə, fiziki və hüquqi şəxslərlə, habelə, dövlət orqanları ilə qarşılıqlı əlaqədə olur və qeyd olunanlarla siyasi, hüquqi, iqtisadi, sosial məsuliyyət daşıyırlar. Dövlət hakimiyyəti orqanları bələdiyyələrin fəaliyyət göstərməsinə nəzarəti həyata keçirməklə paralel olaraq, müəyyən məsələlərin həll edilməsində onlar ilə ortaq olurlar.

Qeyd olunan vəzifə və funksiyalara uyğun olaraq öz fəaliyyətlərini həyata keçirmək üçün bələdiyyələrin maliyyələşməsi məsələləri ön plana çıxır.

Bələdiyyə (və ya yerli özünüidarətmə) maliyyəsi dedikdə, yerli əhəmiyyətli məsələlərin həlli üçün maliyyə resurslarının formalaşması, bölgüsü, istifadəsi ilə bağlı yaranan sosial-iqtisadi münasibətlərin məcmuu anlaşılır. Bu münasibətlər yerli özünüidarətmə orqanları ilə həmin ərazidə yaşayan əhali, habelə, təsərrüfat subyektləri arasında yaranır.

A.M.Babiç və L.N.Pavlov hesab edirdilər ki, dövlət və bələdiyyə maliyyəsi mərkəzləşdirilmiş olan maliyyə fondlarının real pul dövriyyəsində yaranması, onların bölgüsü və istifadəsi ilə şərtlənən maliyyə münasibətlərinin məcmusudur¹. V.Kovalyov fikrinə görə ictimai məhsulun yenidən bölgüsü üçün dövlət və bələdiyyə maliyyəsi zəruridir.

P.N.Şulyakın dövlət və bələdiyyə maliyyəsinə aid fikrinə əsasən, bu sistemin mövcudluğu nəzarət və bölüşdürmə üçün vacib olduğu qeyd edilir.

M.V.Romanovski isə dövlət və bələdiyyə maliyyəsini belə şərh edir: "Dövlət və bələdiyyə maliyyəsi onun öz funksiyalarını reallaşdırmasından ötrü lazım olan pul

---

¹ A.M.Babiç, L.N.Pavlova: "Dövlət və bələdiyyə maliyyəsi"

fondlarının yaradılması və istifadəsi üzrə maliyyə münasibətlərinin məcmuundan ibarətdir"².

Yuxarıda sadalanan fikirlərə əsaslanaraq dövlət və bələdiyyə maliyyəsinin mahiyyətini belə şərh etmək olar: "Dövlət və bələdiyyə maliyyəsi dedikdə, ictimai idarəetmənin funksiyalarının reallaşdırılmasına görə əhəmiyyətli olan pul vəsaitlərinin yaradılması və istifadəsi prosesi və bunun səmərəli idarə edilməsidir.

Bələdiyyə maliyyəsinə aşağıdakılar daxildir:

- Yerli büdcənin vəsaitləri;
- Bələdiyyə büdcədənənar fondları;
- Yerli özünüidarəetmə orqanlarına məxsus dövlət və bələdiyyə qiymətli kağızları;
- Bələdiyyə mülkiyyətində olan digər pul vəsaitləri.

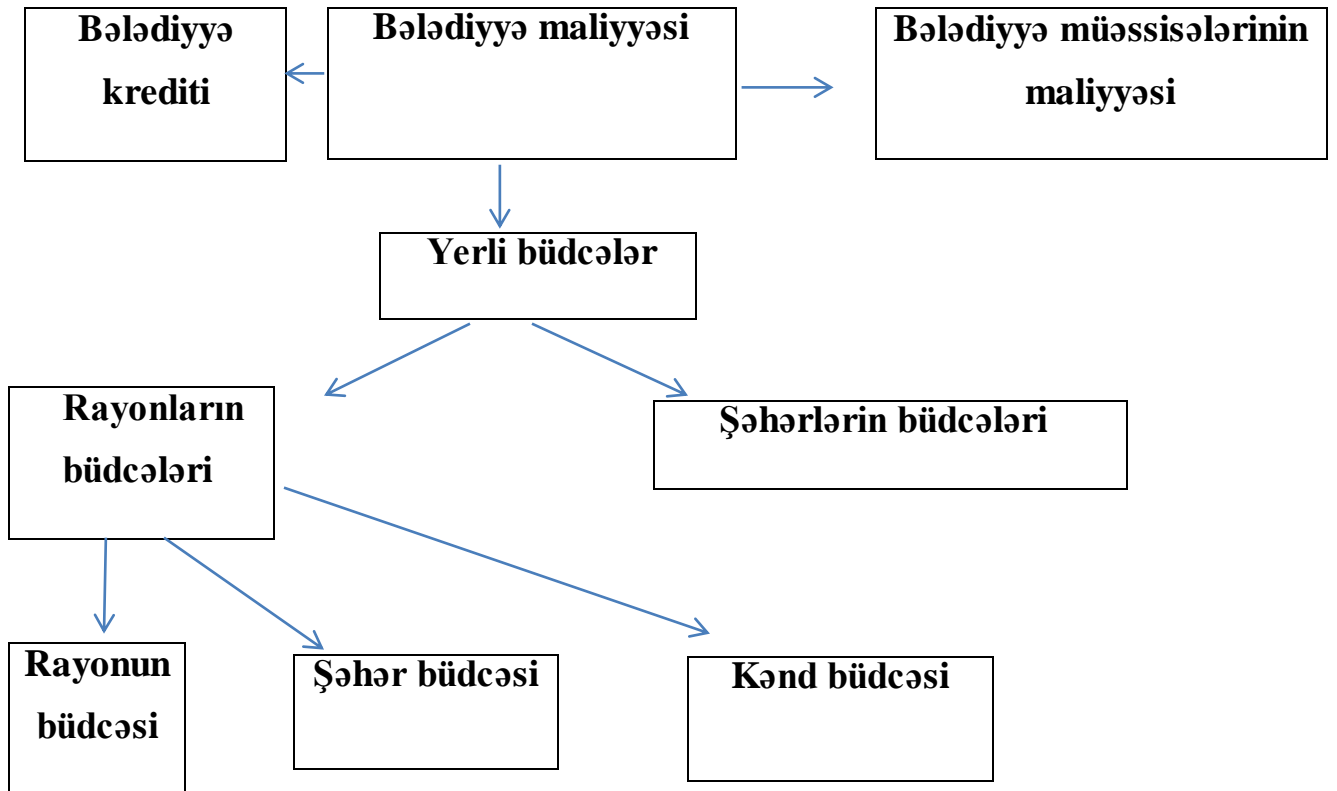
M.V. Kanqro "Bələdiyyə və dövlət maliyyəsi" kitabında bələdiyyə maliyyə sisteminə bunları daxil etmişdir: Yerli büdcələr, yerli əhəmiyyətli büdcədənənar fondları, bələdiyyə krediti, yerli hakimiyyət orqanlarının mülkiyyətində olan maliyyə təşkilatları. (Sxem: 1)³

---

² Azər Hüseynov: "Dövlət və bələdiyyə maliyyəsinin problemləri"

³ M.V.Kanqro: "Dövlət və bələdiyyə maliyyəsi". Ulyanovsk, 2010

Sxem: 1⁴

Bələdiyyə maliyyəsi aşağıdakı prinsiplər əsasında yaradılır:

- özünüidarəetmə;
- müstəqillik;
- aşkarlıq;
- yerli mənafehlərin respublikanın mənafehlərinə uzlaşması.

Yerli büdcələrin müstəqilliyi onların özünə məxsus mədaxil mənbələrin olması, həmçinin bələdiyyənin yerli büdcənin vəsaiti barədə sərəncamlar vermək kimi hüquqları ilə təmin olunur. Bələdiyyələrin maliyyəsinin müstəqilliyi prinsipinin

⁴ M.V.Kanqro: "Dövlət və bələdiyyə maliyyəsi". Ulyanovsk, 2010. (səh. 77)

mahiyyəti bələdiyyənin yerli maliyyə üçün müstəqil sərəncam verməsi ilə bağlıdır. Bələdiyyələr özlərinin mülkiyyətində olan resursları özəlləşdirə və icarəyə verə bilirlər. Qanunla müəyyən olunmuş hallardan başqa bələdiyyə maliyyəsində heç bir orqanın onların fəaliyyətlərinə müdaxilə etmək ixtiyarı yoxdur. Bununla yanaşı bələdiyyələr yerli büdcələrin maliyyə ilinin sonuna əmələ gələn sərbəst pul qalıqlarına müstəqil sərəncam vermək hüququna malikdir. Bələdiyyələr yerli büdcələri iqtisadi qanunların tələblərindən irəli gələn əsaslara uyğun olaraq müstəqil şəkildə tərtib, müzakirə, təsdiq olunma, icra, həmçinin onun icra olunma vəziyyətinə nəzarət etmək hüququna malikdirlər⁵.

Bələdiyyə maliyyəsində aşkarlıq prinsipi bələdiyyə maliyyəsi ilə əlaqədar fəaliyyətin şəffaf şəkildə həyata keçirilməsini, əhalinin bununla bağlı məlumatlandırılmasını ifadə edir. Aşkarlıq prinsipinin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, bələdiyyələr yerli büdcə layihəsi hazırlanarkən, bələdiyyə əmlakı ilə bağlı sərəncam verərkən və həmçinin bələdiyyə üçün əhəmiyyətli hesab olunan digər mühüm qərarlar qəbul edərkən müvafiq ərazidə yaşayan yerli əhalini də bu prosesə cəlb etməli yaxud ətraflı şəkildə məlumatlandırmalıdır. Qanunvericiliklə müəyyən olunmuşdur ki, bələdiyyələr maliyyə ilinin axırında büdcənin icrası barədə hesabatı təsdiq etməli və bu barədə məlumatı əhaliyə çatdırmalıdırlar.

Yerli mənafehlərin respublikanın mənafehlərinə uzlaşması prinsipi bələdiyyələrin fəaliyyətlərini respublikada reallaşdırılan sosial-iqtisadi siyasətə müvafiq şəkildə qurmalarını və qanunla müəyyən olmuş səlahiyyətlər hüddudunda fəaliyyət göstərməyi ehtiva edir. Bələdiyyələr öz fəaliyyətlərində müstəqil olsalar belə, müvafiq fəaliyyətləri bütünlükdə respublikada həyata keçirilən siyasətdən (sosial-iqtisadi siyasət) əhəmiyyətli şəkildə asılıdır. Yerli əhalinin sosial rifahının yüksəldilməsinə, respublikanın iqtisadi cəhətdən dayaqlarının möhkəmləndirilməsinə çalışmaq bələdiyyələrin bu yolda əsas vəzifələridir.

Bələdiyyə maliyyəsi özü özlüyündə əhatəli bir anlayışdır. Bura bələdiyyələrin bütün mövcud iqtisadi resursları və onların bu istiqamətdə apardıqları fəaliyyəti

---

⁵ "Bələdiyyələrin maliyyəsinin əsasları haqqında" A.R. Qanunu

aiddir. Qanunvericiliyin tələblərinə uyğun olaraq bələdiyyələrin istehsal xidməti, bələdiyyənin əmlakı, yerli büdcə, büdcədənənar fondlar, bələdiyyənin torpaqları və həmçinin digər iqtisadi fəaliyyətləri bələdiyyələrin maliyyəsinin iqtisadi əsaslarının özəyini təşkil edir.

1985-ci ildə qəbul edilən "Yerli Özünüidarəetmə Haqqında" Avropa Xartiyasının 9-cu maddəsində yerli özünüidarəetməyə məxsus orqanların maliyyələşmə mənbələri də öz əksini tapmışdır. Həmin maddədə qeyd edilir ki, yerli özünüidarəetmə hesab olunan orqanların milli iqtisadi siyasət daxilində öz funksiyalarını reallaşdırılması zamanı sərbəst şəkildə istifadə edə biləcəkləri miqdarda şəxsi maliyyə vəsaitlərinə malik olmaq hüquqları vardır. Yerli özünüidarəetmə orqanlarına məxsus maliyyə vəsaiti konstitusiya və digər qanunların onlara verdikləri səlahiyyətlərə müvafiq olmalıdır. Yerli özünüidarəetmə orqanlarının maliyyə vəsaitlərinin müəyyən hissəsi yerli rüsum və vergilərdən daxil olmalar hesabına olmalıdır. Yerli özünüidarəetmə orqanlarının vəsaitlərinin əsaslandığı maliyyə sistemləri geniş çeşidli və adekvat olmalıdır ki, müvafiq yerli orqanların səlahiyyətlərinin reallaşdırılması zamanı yaranmış xərclərin dəyişilməsinin gedişini mövcud imkanlar hüdudunda izləmək mümkün olsun. Maliyyə baxımından müəyyən qədər zəif yerli özünüidarəetmə orqanlarının müdafiəsi üçün yerli orqanların maliyyələşdirilməsinin potensial mənbələrinin və ekvivalent tədbirlərin işə salınmasını tələb edir. Qeyd olunan prosedur yaxud tədbirlər yerli özünüidarəetmə orqanlarının öz səlahiyyətləri hüdudunda seçmək azadlıqlarını məhdudlaşdırmamalıdır. Yenidən bölüşdürülən vəsaitlərin verilmə qaydasının yerli özünüidarəetmə orqanları ilə lazımı sürətdə razılaşdırılması zəruridir. Yerli özünüidarəetmə orqanlarına maliyyə yardımlarının edilməsi imkan daxilində əvvəlcədən müəyyənləşdirilmiş layihələrin maliyyələşdirilməsindən ötrü nəzərdə tutulmamalıdır. Kapital qoyuluşu istiqamətində xərclərin maliyyələşdirilməsindən ötrü yerli özünüidarəetmə orqanlarının qanunvericiliyin tələblərinə riayət etməklə milli bazara çıxışı olmalıdır⁶.

---

⁶ "Yerli Özünüidarəetmə Haqqında" Avropa Xartiyası

Dünyanın bir çox ölkələrində bələdiyyələrin iqtisadi əsaslarının tərkibinə aşağıdakı göstərilənlər aid edilir:

- Bələdiyyələrin mülkiyyəti;
- Bələdiyyə büdcəsi və onların digər maliyyə resursları;
- Dövlət mülkiyyəti hesab olunan, amma bələdiyyə orqanlarının təbəçiliyinə verilmiş əmlak;
- Bələdiyyə ərazisində yaşayan əhalinin ümumi tələbatını ödəməyə əsaslanan başqa mülkiyyət növləri.

Göründüyü kimi bələdiyyə mülkiyyətinin əsas tərkib hissəsələrindən biri yerli maliyyə vəsaitləridir. Yerli özünüidarəetmə orqanlarına məxsus maliyyə vəsaitləri, bələdiyyələrin tabeliyində olan pul vəsaitlərinin məcmuudur.

Bələdiyyə maliyyəsi yerli özünüidarəetmə orqanlarının (bələdiyyələrin) öz funksiyalarını, vəzifələrini həyata keçirmək üçün formalaşdırdıqarı pul vəsaitlərinin məcmusu və həmçinin onların istifadə olunması mexanizmidir. Bələdiyyə maliyyəsinin mühüm tərkib hissəsinə daxil olan (yerli büdcənin vəsaitləri, bələdiyyələrə məxsus olan qeyri-büdcə vəsaitləri, bələdiyyələrin mülkiyyətində olan müəssisələrin və təşkilatların maliyyə vəsaitləri, maliyyə bazarlarında olan mobil vəsaitlərə aid olan istiqraz, ssuda və qiymətli kağızlar) elementlər bələdiyyələrin öz fəaliyyətlərini həyata keçirmələrinin əsasını təşkil edir.

Yerli özünüidarəetmə maliyyəsinin əsas tərkib elementi yerli büdcədir. Yerli büdcə bələdiyyə maliyyələşməsinin əsasını təşkil edir. “Büdcə sistemi haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanuna əsasən, yerli büdcə, bələdiyyə statusuna uyğun şəkildə özünüidarəetmə prinsiplərini həyata keçirmək, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və Azərbaycan Respublikasının Qanunları ilə müəyyən olunduğu formada bələdiyyələrin səlahiyyətlərini reallaşdırmaq üçün formalaşan və müvafiq şəkildə istifadə olunan maliyyə resursudur. Yerli özünüidarəetmə orqanları hüquqi şəxs olduqları üçün onların maliyyə muxtariyyatlarını təcəssüm etdirən müstəqil

büdcəyə malik olurlar. Dövlət büdcəsinə bir qanun kimi baxsaq, onda yerli özünüidarəetmələrin büdcələri bir qərardır. Hansı ki, bu qərar vasitəsilə yerli özünüidarəetmə orqanları özləri tərəfindən müstəqil şəkildə gəlirlər toplayır və xidmətlər göstərirlər. Yerli özünüidarəetmə orqanları tərəfindən büdcə vəsaitlərinin formalaşdırılması və ondan istifadə edilməsi yerli özünüidarəetmə orqanlarının özləri tərəfindən müstəqil şəkildə həyata keçirilir.

Yerli büdcənin formalaşdırılması, onun tərtibi həmçinin müzakirəsi və təsdiqinin icrasına nəzarət “Büdcə sistemi haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununa uyğun olaraq həyata keçirilir. Yerli büdcələrin iqtisadi cəhətdən mahiyyəti onların təyinatında əksini tapmışdır. Yerli büdcələr aşağıda qeyd edilən funksiyaları həyata keçirir:

- yerli bələdiyyə orqanlarının fəaliyyətlərinin maliyyə təminatı kimi çıxış edən pul fondlarının yaradılması;
- yaradılmış fondların təsərrüfatların müxtəlif sahələri üzrə bölgüsü və həmçinin istifadə edilməsi;
- bələdiyyə orqanlarının tabeçiliyində fəaliyyət göstərən müəssisə və təşkilatların maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətlərinə nəzarət olunması.

Yerli büdcələrin tərtib olunması və icrası proseslərində büdcə sisteminin qanunvericilikdə müəyyən olunmuş ümumi prinsipləri, bununla yanaşı Azərbaycan Respublikasında tətbiq edilən büdcə təsnifatından istifadə edilir.

Yerli büdcənin müstəqilliyinin təmin olunmasının müəyyən meyarları vardır. Bu meyarlara aşağıdakıları aid etmək olar:

- Özünəməxsus olan gəlir mənbələrinin olması;
- Müstəqil şəkildə büdcə vəsaitlərindən istifadə olunması istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi;
- Yerli orqanlara dəymiş ziyanın kompensasiyasını tələbetmə hüququnun olması (bura dövlət orqanlarının verdiyi qərarlar nəticəsində dəyən ziyan aiddir);

- Yerli büdcədən istifadə olunmasına yerli özünüidarətmə orqanlarının məsuliyyət daşması.

Yerli büdcələr 2 hissədən ibarət olur:

- xərc hissəsi;
- gəlir hissəsi.

Yerli büdcələrin xərc hissəsinə bələdiyyələrin əhaliyə müəyyən xidmət göstərilməsi və yaxud hər hansı məhsul istehsalı zamanı sərf etdikləri maliyyə vəsaitlərinin məcmuu aiddir. Dünya təcrübəsində yerli özünüidarətmə orqanlarına aid xərclərin həcmi və əhatə dairəsini müəyyənləşdirmədə bəzi problemlər vardır. Ona görə ki, əhaliyə bu cür xidmətləri öz növbəsində başqa xalq hakimiyyəti forması kimi dövlət orqanları da həyata keçirirlər. Məhz buna görə də, bu sferanın araşdırıanlar dövlət orqanları və yerli özünüidarətmə orqanları arasında olan xidmətlərin, başqa cür, maliyyə termini ilə ifadə edərək desək, xərclərin rasiyal prinsiplərə uyğun bölgüsünün aparılmasını irəli sürürlər.

Yerli büdcələrin gəlir hissəsi isə onların öz xərclərini qarşılamaı üçün əsas vasitədir. Yerli büdcələrin gəlir mənbələrini ümumi halda xüsusi və tənziylənən gəlirlərə bölmək olar. Xüsusi gəlirlərə aşağıdakılar aiddir:

- a) yerli vergilər;
- b) uzun müddət üçün bələdiyyələrə təhkim edilən öz əmlaklarından əldə olunan gəlirlər;
- c) bələdiyyələrin müəssisə və təşkilatlarından gələn gəlirləri.

Tənziylənən gəlirlərə aşağıda qeyd edilənlər aiddir:

- dövlət vergilərindən olan ayırmalar
- dövlət yardımları (dotasiya, subvensiya kimi)
- borc (kredit) gəlirləri.

1.2. Maliyyə sistemində bələdiyyə maliyyəsinin yeri və əhəmiyyəti

Ölkə iqtisadiyyatının müxtəlif sahələrinin inkişaf etdirilməsində, dünya ölkələri arasında iqtisadi münasibətlərin saxlanılmasında və inkişafında maliyyə münasibətləri əvəzsiz rol oynayır. Bu gün dünya iqtisadi miqyasının maliyyə sferasında bu və ya digər dərəcədə əhəmiyyətli dəyişikliklər baş verir. Bu həm bazar konyukturasının dəyişməsi, həm də bazar iqtisadi münasibətlərinin inkişafına adekvat olaraq baş verir.

Bələdiyyə maliyyəsi, maliyyə sisteminin tərkib hissəsi olmaqla maliyyə iqtisadi münasibətlərində özünəməxsus yer tutur. Yerli maliyyənin əsas həlqələrindən biri olan bələdiyyə maliyyəsi ölkənin ayrı-ayrı ərazi vahidlərinin inkişafında mühüm rolunu oynayan bələdiyyələrin fəaliyyətinin əsasını təşkil edir.

Bələdiyyə maliyyəsi iqtisadi kateqoriya olaraq mahiyyətini yerinə yetirdiyi funksiyalarda göstərir. Bələdiyyə maliyyəsi, ümumilikdə maliyyə aşağıdakı funksiyaları yerinə yetirir:

- bölüşdürücü;
- tənzimləyici;
- nəzarət.

Tədqiqatçılar müəyyən qrupu bələdiyyələrin maliyyəsinə bələdiyyələrin özünə məxsus maliyyə vəsaitlərinə və bələdiyyələrin sərəncamına verilmiş başqa vəsaitlərə bölürlər. Digər qrup araşdırmaçılar isə yerli büdcələri, dövlət büdcəsindən ayrılan transferləri, yerli rüsumları və ödənişləri, həmçinin bunlardan əlavə olaraq cərimələri, yerli əmlakın istifadəsi ilə əlaqədar olaraq gələn gəlirləri, könüllü olaraq müəyyən məbləğdə verilən ianələri bələdiyyə maliyyəsinə aid edirlər. Rus alimi N.İ.Ximiçev bələdiyyə maliyyəsi sisteminin büdcəyə aid edilən vəsaitlərdən, büdcədən kənar fondlar hesab edilən vəsaitlərdən, bələdiyyə mülkiyyətində olan müəssisələrin vəsaitindən, kreditlər vasitəsilə alınmış vəsaitlərdən ibarət olduğunu iddia edir. Bələdiyyə maliyyəsinin müxtəlif tərəflərini araşdırmaq, onların təhlilini aparmaq üçün bələdiyyə maliyyəsinin bəzən mərkəzləşdirilmiş vəsaitlərə, qeyri-

mərkəzləşdirilmiş vəsaitlərə və ya vergi hesabına əldə olunmuş vəsaitlərə və qeyri-vergi vəsaitlərinə bölgüsünü həyata keçirirlər.

Rus alimləri A.M.Babiç və L.N.Pavlov bələdiyyə maliyyə sisteminə aşağıda qeyd edilənləri aid edirlər:

- yerli büdcələrin vəsaitləri ;
- bələdiyyələrin büdcədənənar fondlarının vəsaitləri;
- bələdiyyələrə aid olan bələdiyyə (dövlət) qiymətli kağızları;
- bələdiyyələrin sərəncamında olan başqa vəsaitlər.

M.V.Romanovski dövlət və bələdiyyə maliyyə sisteminin büdcədən, büdcədənənar fondlardan və həmçinin dövlət və bələdiyyə kreditindən ibarət olaraq təşkil edildiyini qeyd edir. P.N.Şulyak, N.P.Belotelovun fikrinə əsasən, dövlət və bələdiyyə maliyyə sisteminə aşağıda qeyd edilən maliyyə münasibətləri bloku aiddir:

- a) dövlət büdcə sistemi;
- b) dövlət (bələdiyyə) krediti;
- c) büdcədənənar fondlar;
- d) müxtəlif müliyyət formalı müəssisələrin maliyyəsi;

N.İ.Ximiçev də P.N.Şulyak və N.P.Belotelovun yanaşmalarına uyğun eyni yanaşmanı təkrar edir.

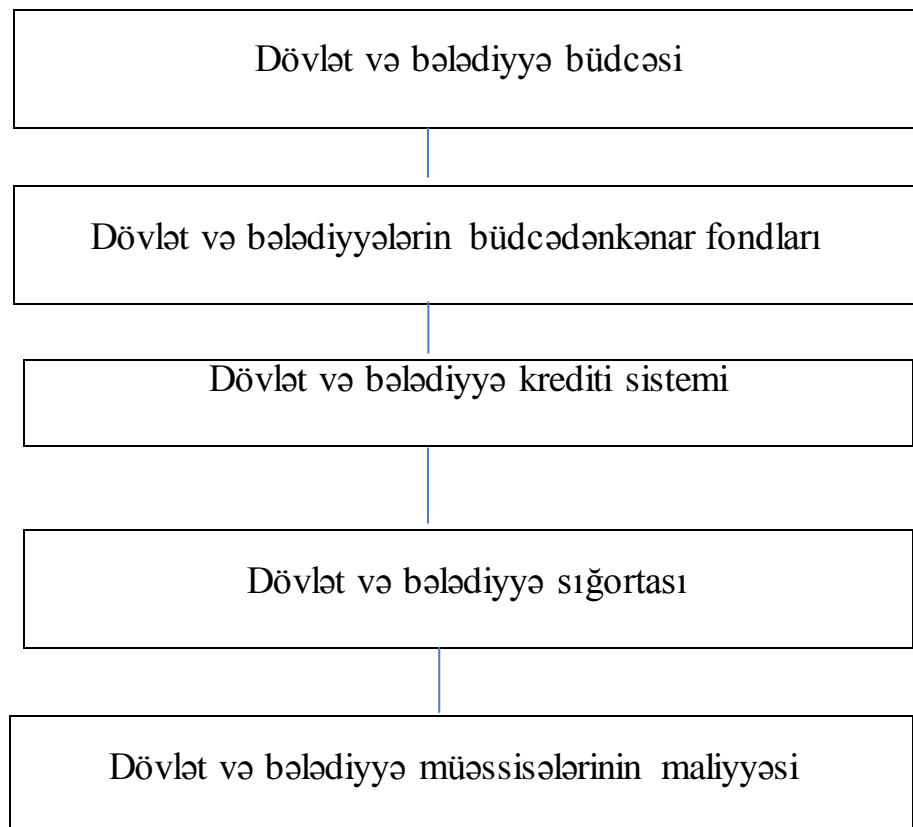
Bələdiyyələrin maliyyə resurslarının təsnifatlandırılmasına müxtəlif nəzəri baxışların olduğunu gördük. Qeyd edilən baxışları kompleksləşdirərək bələdiyyə maliyyə sistemini aşağıdakı kimi göstərmək olar:

- a) bələdiyyə büdcəsinə verilmiş vəsaitlər (mərkəzi büdcədən verilən)
- b) vergi vəsaitləri
- c) bələdiyyələrin özlərinə məxsus büdcədənənar fondlar
- d) mərkəzi büdcədənənar fondlardan bələdiyyələrə daxil olan vəsaitlər
- e) bələdiyyələrin təbəçiliyində olan müəssisələrin vəsaitləri

- f) bələdiyyə krediti
- g) bələdiyyə qiymətli kağızları.

Bələdiyyə maliyyəsi birbaşa pul vəsaitlərinin hərəkəti ilə bağlıdır. Yuxarıda qeyd edilən baxışlara əsasən, dövlət və bələdiyyə maliyyə sistemini aşağıdakı sxem şəklində təqdim etmək olar: (Sxem: 2)

Sxem: 2. Dövlət və bələdiyyə maliyyəsi sistemi⁷.

Dövlət və bələdiyyə maliyyəsi dövlətin maliyyə sistemi çərçivəsində fəaliyyət göstərir və onun mərkəzi hissəsini təşkil edir. Bələdiyyə maliyyəsi bələdiyyələrin maliyyə təminatı ilə bağlı bələdiyyə sektorunun mərkəzləşmiş maliyyələşdirmə mənbələrini bildirir. Bələdiyyə maliyyəsinin müəyyən məqsədli istiqaməti var. Onlar cəmiyyətin ayrı-ayrı təbəqələrinin müəyyən sosial-iqtisadi maraqlarına xidmət edir.

Bələdiyyə maliyyəsi aşağıda göstərilən əsas prinsiplərə doğru istiqamətlənib⁸:

⁷ Azər Hüseynov: "Dövlət və bələdiyyə maliyyəsinin problemləri". Səh. 77

⁸ Dövlət və bələdiyyə maliyyəsinin funksiyaları, fəaliyyət prinsipləri. (<http://theory-of-money.ru>)

- a) qanunverici və normativ bazanın birliyi;
- b) açıqlıq və şəffafıq;
- c) səlahiyyətlərin bölgüsünün aparılması;
- d) məqsədyönlülük;
- e) nəzərdə tutulan məqsədlərin həyata keçirilməsinə elmi yanaşma;
- f) səmərəlilik və rasionallıq;
- g) mərkəzləşdirilmiş şəkildə maliyyə vəsaitlərinin idarə edilməsi.

Bələdiyyələr yerli əhəmiyyətli məsələlərin müstəqil həll etmək üçün kifayət edəcək həcmdə maliyyə ehtiyatlarına malik olmalıdırlar. Bələdiyyə maliyyəsi adı altında, bir qayda olaraq, yerli özünüidarəetmə orqanı olaraq dövlət və yerli əhali tərəfindən ona həvalə edilmiş vəzifələrin həlli üçün malik olduğu pul vəsaitlərinin məcmusu başa düşülür. Bu baxımdan bələdiyyə maliyyəsi üç əsas mənbədən təmin oluna bilər:

1. qanunla nəzərdə tutulmuş gəlir mənbələri şəklində yerli özünüidarə orqanlarına verilən dövlət vəsaiti;
2. Yerli özünüidarəetmə orqanlarının fəaliyyəti hesabına yaradılan bələdiyyələrin öz vəsaitləri (bələdiyyə əmlakının istifadəsindən gəlirlər, xidmət haqqı və s.), yerli vergilər;
3. borc vəsaitləri və ya bələdiyyə krediti.

Dövlət maliyyələşməsinin əsas həlqəsi dövlət büdcəsi olduğu kimi bələdiyyə maliyyəsinin əsas həlqəsi yerli büdcələrdir (bələdiyyə büdcəsi). Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi yerli büdcələr bələdiyyə qurumlarının (şəhərlər, inzibati rayonlar, qəsəbələr, kəndlər) büdcəsidir.

Bələdiyyələrin büdcə anlayışına müxtəlif yanaşmalar vardır. Rus alimi Q.B.Polyakın fikrinə əsasən, büdcə dövlətin və yerli özünüidarəetmənin funksiyalarının maliyyə təminatına görə pul vəsaitlərinin toplanması və sərf edilməsi fondudur". A.M.Babiç, L.N.Pavlov da büdcəni əsasən eyni formada xarakterizə edir. Belə ki, onların fikrinə əsasən, büdcə dövlət və yerli özünüidarəetmələrin maliyyə

təminatı baxımından pul vəsaitlərinin toplanması və xərclənməsi üçün mərkəzləşdirilmiş fondur. Qərb tədqiqatçıları R.Dornbuş, S.Fişer, M.Mekson büdcəni dövlətin, fərdlərin, şirkətlərin xərclərinin həmçinin maliyyə planlarının ətraflı təsviri olaraq göstərirlər. Büdcəyə bu şərhdən bəlli olur ki, büdcə prosesinin təşkil olunmasına çıxış nöqtəsi olaraq büdcə xərclərinin həcmi və həmçinin istiqamətlərinin müəyyən olunması oynamalıdır. Qeyd edilən nəzəri izaha əsaslanmaq bələdiyyələrin büdcə probleminin həll edilməsi baxımından vacibdir. Ona görə ki, yalnız bu zaman büdcənin məhdud çərçivədə gəlirlərlə deyil, lazımi xərclərə uyğun yaradıldığını qəbul etdikdə, təşkilatın başlıca məqsədi, yəni, təşkilatın mövcud olmasının dəqiq ifadə olunmuş səbəbi reallaşır. Başqa sözlə desək, ictimai idarəetmənin əsas məqsədi olan ictimai xidmətlərin əsas hissənin istehsalı ancaq maliyyə resursları ilə reallaşır. Məhz buna görə də ictimai büdcə prosesinin çıxış nöqtəsinin maliyyə məsrəflərinin dəqiq müəyyən olunması olduğunu deyə bilərik.

Bələdiyyələrin pul vəsaitlərinin əmələ gəlməsi, istifadə olunması forması bələdiyyə qurumlarının büdcəsidir. Bu konkret olaraq bələdiyyə qurumlarının real məqsədlərini və onların qarşısında qoyulan vəzifələri təcəssüm etdirən ciddi bir maliyyə sənədidir. Bələdiyyələrin büdcəsi ayrıca bələdiyyə qurumlarının mərkəzləşdirilmiş maliyyə resurslarının fondudur. Bu vəsaitlə bələdiyyələr yerli özünüidarəetmənin lazımi səviyyədə təmin edilməsi ilə əlaqədar olan funksiyaları və vəzifələri həyata keçirirlər. Bələdiyyə büdcələri Azərbaycan Respublikasının büdcə sisteminin tərkib hissəsidir. Amma dövlət büdcəsinin tərkibinə daxil deyildir. Bələdiyyə büdcələri müstəqildir.

Bələdiyyə büdcələrinin sosial və iqtisadi inkişafda rolu aşağıdakı qeyd olunanlarla xarakterizə olunur:

- a) maliyyə vəsaitlərinin bələdiyyə büdcələrində cəmlənməsi bələdiyyələrə öz vəzifələrini həyata keçirməkdən ötrü maliyyə bazasına sahib olmaq imkanı yaradır.
- b) bələdiyyə büdcələrinin formalaşması bələdiyyələrə sosial-iqtisadi inkişafın təmin edilməsində və vəsaitlərin xərclənməsində tam maliyyə və təsərrüfat

müstəqilliyini reallaşdırmağa imkan yaradır. Yerli büdcələr, bələdiyyə hakimiyyəti orqanlarına sosial müəsisələrin (səhiyyə, təhsil, mədəniyyət müəsisələrinin), həmçinin mənzil fondunun, yol təsərrüfatının planlı şəkildə inkişafını təmin etməyə imkan verir.

- c) yerli büdcələr vasitəsilə rayonların sosial-iqtisadi inkişafı və bu inkişafın tarazlaşdırılması həyata keçirilir. Qeyd edilən məqsədlə bələdiyyələr şəhər, rayon və kəndlərin abadlaşdırılmasını, yol infrastrukturunun inkişaf etdirilməsini təmin edir, tarixi və mədəniyyət abidələrinin qorunmasını və onların bərpası üçün əhəmiyyətli olan regional proqramları reallaşdırır. Burada büdcələrarası münasibətlərdən də bəzi hallarda istifadə edilir.
- d) bələdiyyələr sərəncamında olan maliyyə vəsaitləri ilə istehsal sahəsinə aid olmayan qeyri-istehsal sahələrində (bura xəstəxana, bağça, məktəbləri aid etmək olar) bələdiyyə xidmətlərinin göstərilməsinə görə maliyyə məsrəfləri üçün müvafiq normativləri dəyişə bilər.
- e) bələdiyyələr yerli büdcələrin imkanlarından istifadə etməklə cari və əsaslı xərclərin maliyyələşdirilməsinin optimal nisbətində, əmək resurslarından effektiv şəkildə istifadə olunmasının stimullaşdırılmasına, başqa sözlə, yerli istehsal sahələrinin də inkişaf etdirilməsinə təsir göstərir.

Yerli büdcənin formalaşması, təsdiq edilməsi, icrası yerli özünüidarəetmə orqanlarının birbaşa olaraq özləri tərəfindən həyata keçirilir. Büdcə sisteminin qanunla müəyyənləşdirilmiş ümumi prinsipləri, büdcə təsnifatlarına uyğun şəkildə yerli büdcələrin tərtib edilməsi və icra olunması həyata keçirilir. Yerli büdcə layihəsi bələdiyyənin mövcud olduğu ərazidə fəaliyyətdə olan bələdiyyə müəsisələrinin, bununla yanaşı hüquqi şəxslərin, həmçinin fiziki şəxslərin təsərrüfat fəaliyyətlərinin qiymətləndirilməsi, məqsədli proqramlar, sosial və iqtisadi proqnozların əsasında yaradılır.

Yerli büdcələrin həyata keçirilməsinə bələdiyyələr tərəfindən nəzarət edilir. Yerli büdcələrin yerinə yetirilməsini səmərəli şəkildə təşkil etməkdən ötrü bələdiyyələr birbaşa olaraq Dövlət Xəzinədarlığının ərazi idarələri ilə müqavilə

bağlaya və yerli büdcənin öz imkanları hesabına bələdiyyəyə aid xəzinədarlıq yarada bilərlər. Qeyd edilənlərə əsasən, yerli büdcələrin formalaşması, təsdiqini, istifadə olunması və həmçinin yerli büdcələnin icra olunmasına nəzarət edilməsini bələdiyyələr müstəqil şəkildə həyata keçirirlər.

Yerli büdcənin müstəqilliyi onun öz mədaxil mənbələri və bələdiyyələrin yerli büdcənin vəsaitlərinə sərəncam vermək kimi hüququnun olması vasitəsilə təmin olunur. Qanunla müəyyən olunmuş və nəzərdə tutulmuş hallar istisna edilməklə qanunverici və həmçinin icra hakimiyyəti orqanlarının bələdiyyələrin büdcə fəaliyyətlərinə müdaxilə edilməsinə yol verilmir. Bələdiyyələr yerli büdcədə əmələ gələn sərbəst vəsait qalıqlarına (maliyyə ilinin sonuna olan) müstəqil sərəncam verirlər.

Yerli büdcənin icrası zamanı bələdiyyələr büdcənin dəqiqləşdirilməsi haqqında qərar qəbul edə və dövlət büdcəsindən alınan məqsədli vəsaitlər istisna edilməklə, mədaxil, məxaric maddələri hissələrində büdcə təsnifatına uyğun olaraq təsdiq olunmuş təxsisat hüdudunda dəyişiklik həyata keçirə bilərlər. Yerli büdcənin icrası həyata keçirilərkən qəbul olunmuş öhdəliklər üçün əməliyyatlar büdcə ilinin axırında yekunlaşır. İstifadə edilməyən vəsait bələdiyyələrin öz sərəncamlarında qalır.

Yerli büdcənin icrası həyata keçirilərkən mədaxil mənbələri üzrə gələn vəsait azalarsa və bu azalma büdcədə olan kəsirin son həddini keçməsi ilə nəticələnsə, müvafiq xərc maddələri (müdafiə olunan xərclər) istisna edilməklə, başqa xərclərə sekvestr tətbiq olunur.

Bələdiyyələr maliyyə əməliyyatları həyata keçirərkən bütün maliyyə prosedurlarının düzgünlüyünə və maliyyə vəsaitlərindən təyinatına uyğun istifadə olunması üçün məsuliyyət daşıyırlar.

Yerli büdcələrin icrası barədə illik hesabat bələdiyyələrin nizamnaməsində müvafiq şəkildə təsdiq edilir və həmçinin bu haqda bələdiyyənin inzibati ərazisində yaşayan əhali müvafiq qaydada məlumatlandırılır.

1.3. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində bələdiyyə maliyyəsinin idarə olunması metodlarının mahiyyəti və formaları

Dövlətin maliyyə sisteminin elementlərinə maliyyə qanunvericiliyi, ictimai pul fondlarının istifadəsi, maliyyə münasibətlərinin təşkili formaları, maliyyənin proqnozlaşdırılması və planlaşdırılmasının metodologiyası və maliyyənin idarə edilməsi aiddir. Maliyyənin idarə olunması özündə idarə olunan və idarə edən vahdəti əks etdirən bir prosesdir. Maliyyə idarəetməsinin 2 növü vardır. Bunlar aşağıdakılardır:

- Korporativ maliyyə idarəetməsi;
- Dövlət və bələdiyyə maliyyə idarə olunması (başqa sözlə ictimai maliyyə idarə olunması).

İctimai maliyyə idarə olunması dövlət və bələdiyyə maliyyəsinin məqsədlərini reallaşdırmaq üçün həyata keçirilən planlaşdırma, proqnozlaşdırma, təşkil etmə, icra, nəzarət və təhlil prosesidir.

Dövlət və bələdiyyə maliyyəsinin idarə olunmasının başlıca vəzifəsi ictimai məhsullarla təmin olunmanın maliyyə əsaslarını hazırlamaq, makroiqtisadi tənzimlənməni həyata keçirməkdir. Bunu aydın şəkildə izah etmək üçün müvafiq vəzifələri aşağıdakı kimi qruplaşdıraraq:

- a) İctimai məhsullara olan tələbatı və həmçinin məhsulların istehsalına zəruri olan maliyyə sərfiyyatlarının miqdarının müəyyən olunması;
- b) İctimai sektorun etibarlı, fasiləsiz fəaliyyət göstərməsindən ötrü lazım olan dövlət və bələdiyyə (maliyyə) fondlarının iqtisadi mövqedən səmərəli və effektiv formalaşmasının təmin olunması;
- c) Dövlət və bələdiyyə (maliyyə) fondlarının səmərəli, effektiv, sosial ədalətli istifadə olunmasının reallaşdırılması;
- d) Dövlət və bələdiyyə (maliyyə) fondlarının yaradılması və istifadə olunması və makroiqtisadi sabitlik arasında olan qarşılıqlı əlaqələrin müvafiq şəkildə formalaşdırılması.

Bələdiyyə fəaliyyətinin qurulmasında onun maliyyə resurslarının düzgün idarə edilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bələdiyyə maliyyəsinin idarə edilməsinə yerli büdcə vəsaitlərinin, bələdiyyələrin fəaliyyətinə dəstək üçün dövlətdən verilmiş dotasiyaların, subvensiyaların, yerli özünüidarəetmə orqanlarına aid olan dövlət və bələdiyyə qiymətli kağızlarının, bələdiyyə mülkiyyətində olan digər pul vəsaitlərinin, əlavə xərclər zamanı kompensasiyaların və həmçinin qanunla müəyyən olunmuş halda bələdiyyə mülkiyyətinə daxil olan digər pul vəsaitlərinin təyinatı üzrə, məqsədli şəkildə sərf edilməsi aiddir.

Bələdiyyələrin maliyyə vəsaitlərinin düzgün sərf edilməsi onların inkişafının özəyini təşkil edir. Burada qeyd etmək lazımdır ki, idarəetmədə söhbət təkcə maliyyə resurslarından deyil, bələdiyyələrin sərəncamında olan bütün əmlakın düzgün idarə edilməsindən gedir. “Bələdiyyələrin maliyyəsinin əsasları haqqında” Azərbaycan Respublikasının müvafiq qanununa əsasən, bələdiyyələrin iqtisadi əsaslarını bələdiyyələrin torpaqları, bələdiyyə əmlakı, yerli büdcə, büdcədən kənar fondlar, bundan əlavə bələdiyyələrin istehsal fəaliyyəti, xidmət fəaliyyəti və həmçinin iqtisadi fəaliyyətləri təşkil edir. Bələdiyyə torpaqları bələdiyyələrin mülkiyyətində əhəmiyyətli yer tutur. Belə ki, bələdiyyə torpaqlarının satışından, icarəsindən bələdiyyə büdcələrinə daxil olan vəsaitlər onların maliyyə dayanıqlılığının formalaşmasında mühüm rol oynayır. 2014-cü ilə olan statistikaya görə Azərbaycanda torpaq fondunun 23,7 %-i (20,5 mln hektar) bələdiyyələrə məxsusdur.⁹

Bələdiyyələrin maliyyə vəsaitlərinin formalaşması, ondan təyinatı üzrə istifadə olunması, müvafiq şəkildə idarə edilməsi ilə əlaqədar olan münasibətlər Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası ilə, “Bələdiyyələrin statusu haqqında”; “Bələdiyyələrin maliyyəsinin əsasları haqqında”; “Büdcə sistemi haqqında” qanunlarla, bununla yanaşı başqa normativ hüquqi aktlarla tənzim olunur.

---

⁹ Ataşov Bəyalı. “Maliyyə nəzəriyyəsi”, Bakı 2014

Bələdiyyə mülkiyyəti yerli özünüidarəetmədə iqtisadi əsaslarından biridir. Bu mülkiyyətin strukturu, miqyası və idarə olunma səviyyəsi bələdiyyələrin inkişafına birbaşa təsir göstərir. Bələdiyyə müstəqilliyinin mühüm şərti bələdiyyə mülkiyyətinin formalaşmasıdır. Bələdiyyə maliyyəsinin idarə edilməsində, təşkilində bələdiyyə mülkiyyəti əhəmiyyətli rol oynayır. “Bələdiyyələrin statusu haqqında” A.R Qanununda göstərilədiyi kimi bələdiyyə mülkiyyətinin tərkibi aşağıdakılardan ibarətdir:¹⁰

- ▶ bələdiyyələrin əmlakı;
- ▶ bələdiyyə torpaqları;
- ▶ bələdiyyə müəssisələri;
- ▶ yerli ödənişlərdən və vergilərdən toplanmaqla formalaşan yerli büdcənin vəsaitləri;
- ▶ bələdiyyə büdcədən kənar fondları;
- ▶ bələdiyyə mənzil fondları (həmçinin qeyri-yaşayış binaları);
- ▶ dövlət mülkiyyətində olmayan yollar;
- ▶ bələdiyyələrin idman, mədəniyyət, təhsil və səhiyyə müəssisələri;
- ▶ bələdiyyələrin digər daşınar və ya daşınmaz əmlakı.

Respublikamızın ərazisində bələdiyyə mülkiyyəti Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası ilə yanaşı aşağıdakı qanunlarla tənzimlənir:

- a) “Azərbaycan Respublikasında mülkiyyət haqqında”;
- b) “Bələdiyyələrin əraziləri və mülkiyyəti haqqında”;
- c) “Bələdiyyələrin mülkiyyətinə əmlakın verilməsi haqqında”.

Ölkənin hərtərəfli inkişaf etdirilməsi, makroiqtisadi sabitliyin təmin edilməsi, iqtisadi inkişaf istiqamətlərinin müəyyən olunması, iqtisadi inkişaf proqnozlarının

---

¹⁰ “Bələdiyyələrin statusu haqqında” A.R Qanunu

hazırlanması bələdiyyə maliyyə sferasından tamamilə kənarında həll olunmur. Bu və ya digər dərəcədə bələdiyyə maliyyəsi sadalanan məsələlərin həll edilməsində iştirak edir.

Bələdiyyələr qanunla müəyyən olunan səlahiyyətlərini həyata keçirmək, müvafiq şəkildə fəaliyyətlərini təşkil etmək üçün qanunla müəyyənləşdirilən mənbələr hesabına gəlirlər formalaşdırırlar. Bələdiyyə xərcləri isə formalaşan bu gəlirlər hesabına maliyyələşdirilir.

Bələdiyyə gəlirləri qanunla və digər normativ hüquqi aktlarla müəyyən olunmuş şəkildə bələdiyyə büdcələrinə və büdcədən kənar fondlarına köçürülən pul məbləğidir. Bələdiyyə gəlirləri bələdiyyələrin maliyyə dayanıqlılığının əsasını təşkil edir.

Bələdiyyə xərcləri isə bələdiyyə büdcələrindən və büdcədən kənar fondlarından müvafiq şəkildə yerli məsələlərin həllinə yönəldilən pul məbləğidir.

Bələdiyyə xərclərinin əhəmiyyətliliyi əhalinin yaşayış yerləri üçün olan ehtiyaclarının təmin edilməsi ilə şərtlənir. Bura əhaliyə müvafiq nəqliyyat xidmətinin göstərilməsi, ictimai qaydanın qorunmasının təmin edilməsi, ərazilərin abadlaşdırılması, mənzil fondunun saxlanması, bələdiyyələrin idarə olunması və s. aiddir.

Regional ümumi daxili məhsul, bələdiyyə mülkiyyətində olan milli sərvətin müəyyən hissəsi yerli özünüidarəetmə orqanlarının maliyyə mənbəyi ola bilər.

Əsas vəzifəsi yerli əhaliyə xidmət etmək olan bələdiyyələrin bu vəzifələri həyata keçirməsi birbaşa olaraq onların maliyyə vəziyyəti ilə bağlıdır. Bələdiyyə fəaliyyətinin əsas hərəkətverici mənbəyi bələdiyyə maliyyəsidir. Bu maliyyələşmə mənbəyinin zəif olması onların fəaliyyət göstərməsinə mənfi təsir edən amillərdəndir.

Büdcələrarası münasibətlərdə bələdiyyə büdcələrinə, bələdiyyə maliyyəsinə mühüm yer verilir. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində zaman keçdikcə yerli təsərrüfatların sayı artır, yerli özünüidarəetmə orqanlarının funksiyaları daha da genişlənir. Bələdiyyə vəsaitlərindən istehsal güclərinin yerləşdirilməsində, iqtisadi proseslərin

müvafiq şəkildə tənzimlənməsində, yerli müəssisələrdə istehsal edilən məhsulların rəqabətə davamlılığının artırılmasında, əmək resurslarının təkrar istehsalında məsrəflərin maliyyələşdirilməsində, ərazi infrastrukturunun yaradılmasında daha çox istifadə olunur.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi bələdiyyələrin maliyyəsinin əsasını bələdiyyə büdcələri təşkil edir. Büdcənin vəsaitlərinin formalaşmasının əsas mənbəyi digər vəsaitlərlə yanaşı olaraq gəlirlərdir. Yerli özünüidarəetmə orqanlarının gəlir əldə etməsinin nəzəri olaraq 5 metodu fərqləndirilir ki, bunlara da aşağıda qeyd olunanlar aiddir¹¹:

I. Vergiqoyma səlahiyyətinin (qeyri-məhdud şəkildə) verilməsi;

II. Vergi mənbəyinin paylanması;

III. Toplanan bəzi vergilərin (dövlət orqanları tərəfindən) sonradan təşkilatlar arasında bölünməsi;

IV. “Yüzdəbirlər” metodu vasitəsilə gəlir əldə edilməsi;

V. Dövlət orqanlarına məxsus olan bəzi vergilərdən müxtəlif həcmdə pay verilməsi.

Qeyd edilən metodların praktiki cəhətdən tətbiq edilməsinin nəticəsi olaraq yerli büdcənin gəlirləri formalaşır. Müvafiq metodların praktikada tətbiqi ilə yerli büdcənin özünəməxsus olan gəlirləri formalaşır:

Vergiqoyma səlahiyyətinin (qeyri-məhdud) verilməsi. Hal-hazırki dövrə qədər nəzəriyyə kimi mövcud olan amma praktikada olduğu şəkildə istifadə olunmayan bu üsulda, yerli özünüidarələrə hər hansı məhdudiyət qoyulmadan öz təşəbbüsləri ilə müstəqil olaraq vergiqoyma və vergi toplama səlahiyyətlərinin verilməsi təklif edilir. İngilis tədqiqatçısı H.Riç müvafiq metodu "rəqabət sistemi" adlandıraraq, onun qeyri-məhdud vergiqoyma səlahiyyətlərinin ifadə elədiyini göstərir. Həmçinin onun özü sərhədsiz vergiqoyma anlayışının bələdiyyələrin geniş istehlakdan əldə olunan

---

¹¹ http://www.elibrary.az/docs/JURNAL/jrn2008_563j.htm

vergilərə şamil olunmadığını qeyd etməsi, haqqında danışılan metodun güman olunduğu kimi də qeyri-məhdud olmadığını bildirir. Bu metodu təklif edənlər ona əsaslanırlar ki, məhdudiyətsiz şəkildə bələdiyyə orqanları vergi tətbiq edərkən, ölkə ərazisində bir neçə yerli özünüidarətmə orqanı olduğundan, onlar bir-biri ilə rəqabətə girəcəklər və bununla da, rəqabət nəticəsində vergiqoymada optimal əsas əldə olunacaqdır. Praktiki olaraq İsveçrə və ABŞ-da bu metoddan istifadə olunur. Amma bu ölkələrdə də bu metod müxtəlif qanuni vasitələrlə məhdudlaşdırılır.

Vergi mənbəyinin paylanması. H.Riçin "ayırmalar sistemi" adlandırdığı bu metodun təməli ayrı-ayrı vergilərin idarələr üzrə paylanmasıdır. Başqa sözlə bəzi vergilərin dövlət idarələrinə, bəzi vergilərin isə yerli özünüidarə etmələrə verilməsidir.

Almaniyada Maliyyə naziri işləmiş V. Miquel şəxsi vergilərin, xüsusən də, gəlir vergisinin daha da dinamik olduğuna görə mərkəz tərəfindən, daşınmaz əmlaka görə ödənilən vergilərin, yerli özünüidarətmə orqanları tərəfindən müəyyənləşdirilib, toplanılmasını təklif edir. Vergi mənbələrinin paylaşdırılması müəyyən neqativ halların yaranmasına səbəb ola bilər.

Toplanan bəzi vergilərin (dövlət orqanları tərəfindən) sonradan təşkilatlar arasında bölünməsi. Fransızların "ortağ fondlar" adlandırdıqları bu metodda vergilər bir idarə (çox halda mərkəzi idarə) tərəfindən müəyyən olunur və toplanır. Müəyyən vergilərin cəmi hasilatından başqa idarələrə müəyyən olunan meyarlara əsasən pay verilir. Haqqında danışılan metodun müsbət cəhətlərindən biri ikiqat vergiləmənin qarşısının alınmasıdır. Vergiləmə yalnız bir idarə tərəfindən aparıldığına görə, bir mənbədən yalnız bir dəfə vergi alınması kimi vergi prinsipinə riayət olunur.

"Yüzdəbirlər metodu". Müəyyən bir səviyyəni aşmamaq şərtilə yerli özünüidarələrə dövlət orqanları tərəfindən müəyyən olunan vergi dərəcələrinin üzərinə müəyyən məbləğ əlavə etmək səlahiyyətinin verilməsini bildirir. Bu halda əlavə alınacaq verginin həcmi əsas verginin "yüzdə bir" miqdarı həcmində götürülür. Türkiyə Respublikasında gömrük vergisinin miqdarı üzərinə "yüzdə on beş"

həcmində əlavə olunan və həmçinin müştərək fondda toplanan vəsaitin bələdiyyələr arasında əhali sayını əsas götürərək bölünməsinə bu metoda nümunə göstərmək olar.

Dövlət orqanlarına məxsus olan bəzi vergilərdən müxtəlif həcmdə pay verilməsi. Bu, dövlətin bir neçə gəlir gətirən vergilərdən müəyyən faiz və ya pay (hissə) miqdarda yerli büdcələrə daxil edilməsini nəzərdə tutur. Bu cür dövlət vergilərinə gəlir vergisini (həm fiziki və həm də hüququ şəxslərin), ayrı-ayrı müəssisələrin mənfəət vergisini nümunə göstərmək olar.

Fəsil II. Azərbaycanda bələdiyyə maliyyəsinin formalaşması mənbələrinin müasir vəziyyəti və onların idarə olunması problemlərinin qiymətləndirilməsi.

2.1. Bələdiyyə maliyyəsinin formalaşması mənbələrinin təhlili və qiymətləndirilməsi

Bələdiyyələrin öz fəaliyyətlərini həyata keçirməsi üçün lazım olan maliyyə vəsaitləri qanunla müəyyənləşdirilmiş vasitələrlə formalaşır. Bələdiyyə maliyyələsinin formalaşması bələdiyyə gəlirləri hesabına həyata keçirilir. “Bələdiyyələrin maliyyəsinin əsasları haqqında” A.R qanuna əsasən bələdiyyə gəlirlərinə aşağıdakılar aiddir:

- ✓ fiziki şəxslərdən toplanan torpaq vergisi;
- ✓ fiziki şəxslərin əmlak vergisi;
- ✓ mədən vergisi (yerli əhəmiyyətli hesab edilən tikinti materiallarından);
- ✓ mənfəət vergisi (bələdiyyələrin mülkiyyəti hesab edilən müəssisələrdən);
- ✓ küçə reklamlarının yayımı və yerləşdirilməsindən olan ödəniş;
- ✓ mehmanxana rüsumu;
- ✓ kurort rüsumu;
- ✓ avtomobil dayanacaqlarından rüsum;
- ✓ qanunla müəyyənləşdirilən digər vergilər və ödənişlər;
- ✓ dövlət büdcəsindən bələdiyyələrə verilən subvensiyalar və dotasiyalar;
- ✓ qanunla müəyyən olunmuş şəkildə bələdiyyə əmlakının icarəyə verilməsindən və bələdiyyə əmlakının özəlləşdirilməsindən daxil olan gəlirlər;
- ✓ lotereyalardan bələdiyyə büdcələrinə daxil olan vəsaitlər;
- ✓ beynəlxalq təşkilatların, fiziki şəxslərin, hüquqi şəxslərin və müxtəlif fondların qrantları, maliyyə yardımları;
- ✓ dövlət əhəmiyyətli hesab olunan tədbirlərin xərclərinin qarşılanması üçün maliyyə vəsaitləri.

Bələdiyyə gəlirlərini vergi gəlirləri və qeyri-vergi gəlirləri olaraq iki qrupa bölmək olar. Bələdiyyə orqanlarının möhkəm maliyyə bazasına malik olmasının əsasını bələdiyyə yığımları və bələdiyyə (yerli) vergiləri təşkil edir. Bələdiyyə vergiləri (yerli) dedikdə, qanunla müəyyənləşdirilmiş halda, bələdiyyələrin qərarlarına uyğun tətbiq olunan, bələdiyyə ərazilərində ödənilən vergilər başa düşülür. Bələdiyyə (yerli) vergi və ödənişlərinin hesablanması, ödənilməsi qaydası, həmçinin vergi dərəcələrinin aşağı və yuxarı həddi Vergi Məcəlləsi ilə müəyyən olunur. Vergi dərəcələrinin tətbiqi qaydaları bələdiyyələrin qərarları ilə müəyyən olunur.

"Yerli (bələdiyyə) vergilər və ödənişlər haqqında" qanununda göstərildiyi kimi (6-cı maddə) vergitutmanın aşağıdakı formaları vardır:

- ❖ bilavasitə mənbədən. Yəni, verginin gəlir yaxud mənfəət əldə olunmasına qədər tutulması;
- ❖ bəyannamə üzrə. Yəni, verginin gəlir yaxud mənfəət əldə olunmasından sonra tutulması;
- ❖ bildiriş üzrə. Yəni, vergitutma obyektinin dəyər və sahəsinə uyğun şəkildə, bələdiyyələrin vergi xidməti orqanları tərəfindən hesablanan məbləğə görə təqdim etdiyi tədiyyə bildirişinə vergi ödəyicisi tərəfindən verginin ödənilməsi.

Ümumilikdə bələdiyyə vergilərinin (yığımlarının) müəyyən olunma əlamətlərini aşağıdakı kimi 5 əlamət üzrə təsnifatlaşdırmaq olar:¹²

1-ci əlamət hakimiyyət orqanlarının konkret şəkildə vergiləri müəyyənləşdirmək hüququdur. Bu əlamət aşağıdakı 2 qrupa bölünür:

a) Məcburi. Bu qrupa qanun müəyyən olunmuş, məcburi sayılan müvafiq vergilər aiddir. Bura torpaq vergisini, bələdiyyə müəssisələrindən mənfəət vergisini, fiziki şəxslərdən toplanan əmlak vergisini, yerli əhəmiyyətli sayılan tikinti materiallarından mədən vergisini aid etmək olar.

¹² Azərbaycanın vergi jurnalı. 2012

b) Mərkəz tərəfindən təyin edilən siyahıdan başqa bələdiyyələr tərəfindən müəyyənləşdirilən və təyin oluna bilən vergilər (ödənişlər):

- bələdiyyələrə aid obyektlərdə və torpaqlarda yerləşdirilmiş küçə reklamlarına görə ödənişlər;
- bələdiyyələrin mülkiyyətinin icarəsindən və ya satışından gələn ödənişlər;
- bələdiyyə orqanları tərəfindən müəyyən olunmuş müvafiq ərazilərdə səyyar ticarət xidməti üçün ödənişlər;
- bələdiyyələrə məxsus ərazilərdən turist və ya mehmanxana-kurort xidməti göstərənlərdən daxil olan ödənişlər;
- bələdiyyə orqanlarının ərazisində olan müvəqqəti avtodayanacaqlara görə ödənişlər.

2-ci əlamət ərazilərdə təsərrüfat sahələrinin inkişafına münasibətdən asılı olaraq müəyyənləşdirilir. Bu əlamət üzrə bələdiyyə vergiləri 3 qrupa bölünür:

1. Təsərrüfat sisteminin inkişafını tənzimləyən. Bu qrupa bələdiyyə müəssisələrindən mənfəət vergisi, yerli əhəmiyyətli hesab olunan tikinti materiallarından mədəni vergisi aiddir.
2. Mülkiyyət münasibətlərini tənzimləyən. Bu qrupa fiziki şəxslərdən toplanan əmlak vergisi, torpaq vergisi, bələdiyyə ərazilərində yerləşdirilmiş küçə reklamlarına görə ödənişlər və s. aiddir.
3. İcazəverici xarakterli yığımlar. Bu qrupa bələdiyyə orqanları tərəfindən müəyyən olunmuş müvafiq ərazilərdə ictimai iaşə, səyyar ticarət xidmətləri üçün ödənişlər, bələdiyyə ərazisində turist xidməti göstərənlərdən ödənişlər, lotereya uduşları aparmağa görə müvafiq yığımlar, bələdiyyə ərazisində olan müvəqqəti avtodayanacaqlar üçün ödənişlər aiddir.

3-cü əlamət yerli vergilərin büdcəyə ödəniş formasının xüsusiyyətindən asılı olaraq müəyyən olunur.

4-cü əlamət üzrə tətbiq olunan vergi dərəcələrinin spesifik xüsusiyyətlərindən asılı olaraq qruplaşdırılır. Bura aşağıdakılar aiddir:

- ✓ vergitutma bazasına görə faizlə (məsələn, görülmüş işlərin həcmi və s.);
- ✓ sabit miqdarda (vergitutma bazasına manatla);
- ✓ minimum əmək haqqının misli qədər;
- ✓ minimum əmək haqqı mislinin faizi (%) qədər.

5-ci əlamət vergilərin ödəmə mənbəyinə görə müəyyən edilir. Bura aşağı qeyd edilənlər aiddir:

- a) müəssisə və təşkilatların sərəncamında olan mənfəətdən ödənişlər;
- b) məhsulların istehsalı üzrə xərclər, müəssisələrin tədavül məsrəflərinə aid olan xərclər;
- c) müəssisələrin maliyyə nəticəsinə aid olunan.

Bələdiyyə büdcələrində vergi gəlirləri kimi qeyri-vergi daxilolmaları da mühüm əhəmiyyətə malikdir. Dünya təcrübəsi göstərir ki, əksərən bu nisbət bərabər səviyyədə olur. Azərbaycan Respublikasında bələdiyyə gəlirlərinin 2015-ci il üzrə statistikasına diqqət yetirsək görürük ki, bələdiyyə büdcələrinin ümumi gəlirlərində vergilərdən daxilolmalar 37,6 %, qeyri-vergi gəlirləri 58,1 %, digər gəlirlər isə 4,3 % olmuşdur. (Cədvəl 1)

Cədvəl: 1. 2015-ci ildə Azərbaycan Respublikasında bələdiyyə büdcələrinin ölkə üzrə gəlirləri.¹³

Göstəricilərin adları	İlin əvvəlindən		
	Daxil olan, min. AZN	Əvvəlki ilin eyni dövrü ilə müqayisədə, faizlə	Büdcə gəlirlərinin yekun hissəsində olan çəkisi, faizlə
Bələdiyyə büdcəsinin gəlirləri, cəmi	30803,9	62,8	100,0
Vergilərdən daxil olan	11580,7	96,3	37,6
o cümlədən,			
- fiziki şəxslərdən torpaq vergisi	5281,3	76,8	17,1
- yerli əhəmiyyətli hesab olunan tikinti materiallarından mədən vergisi	370,8	60,2	1,2
- fiziki şəxslərin əmlak vergisi	5928,3	130,7	19,2
- bələdiyyə mülkiyyətində olan müəssisələrdən mənfəət vergisi	0,3	75,0	0,0
Qeyri-vergi daxil olmaları	17894,1	50,0	58,1
o cümlədən,			
- bələdiyyə mülkiyyətində olan əmlakın istifadə olunmasından daxil olan gəlirlər	1,7	12,0	0,0
- küçə reklamlarının yerləşdirilməsinə görə ödənişlər	286,4	112,5	0,9
- bələdiyyə orqanları tərəfindən ayrılan torpaqlarda səyyar (stasionar) ticarət, ictimai iaşə və s. xidmətlərə üçün ödənişlər	88,5	144,4	0,3

¹³ Dövlət Statistika Komitəsinin (DSK) 2015 ildə bələdiyyə büdcələrinin icra olunmasına dair statistik bülleteni

- bələdiyyə ərazisində fəaliyyət göstərən mehmanxana, sanatoriya-kurort, turizm xidmətləri üçün ödənişlər	639,5	125,7	2,1
- bələdiyyə ərazilərində olan avtomobil dayanacaqları üçün ödənişlər	173,5	116,1	0,6
- bələdiyyə torpaqlarının, bələdiyyə əmlakının icarəyə verilməsindən və özəlləşdirilməsindən daxil olan gəlirlər	10300,6	41,3	33,4
o cümlədən, - bələdiyyə torpağının və bələdiyyə əmlakının özəlləşdirilməsindən;	6701,5	32,7	21,8
- bələdiyyə torpağının və bələdiyyə əmlakının icarəyə verilməsindən	3599,0	80,7	11,7
- fiziki şəxslərdən və hüquqi şəxslərdən daxil olan maliyyə yardımları	1224,7	26,6	4,0
o cümlədən, - fiziki şəxslərdən daxil olan maliyyə yardımları	1093,6	25,0	3,6
- hüquqi şəxslərdən daxil olan maliyyə yardımları	131,0	57,9	0,4
- beynəlxalq təşkilatların və beynəlxalq fondların maliyyə yardımları (qrantları)	1,4	1,3	0,0
- dövlət büdcəsindən bələdiyyələrə verilən subvensiyalar və dotasiyalar	5177,8	99,3	16,8
Digər gəlirlər	1329,1	104,8	4,3

Cədvəl 1-ə diqqət yetirsək görürük ki, vergi daxil olmalarında ən yüksək çəkiyə fiziki şəxslərin torpaq vergisi və əmlak vergisi malikdir. Müvafiq olaraq bu göstəricilər büdcə gəlirlərinin yekun hissəsində 17,1 % və 19,2 % çəkiyə malikdirlər.

Qeyri-vergi daxilolmaları üzrə yüksək çəki bələdiyyə torpaqlarının, bələdiyyə əmlakının icarəsindən, özəlləşdirilməsindən gələn gəlirlər, dövlət büdcəsindən bələdiyyə orqanlarına verilmiş dotasiyalar, subvensiyalar təşkil edir. Belə ki, bələdiyyə əmlakının, bələdiyyə torpağının özəlləşdirilməsindən 21,8 %, bələdiyyə torpağının, bələdiyyə əmlakının icarəsindən 11,7 %, dövlət büdcəsindən bələdiyyə orqanlarına verilən subvensiyalar və dotasiyaların həcmi isə 16,8 % təşkil edir.

Azərbaycan Respublikası Hesablama Palatasının "dövlət büdcəsinin 2015-ci il üçün icrası haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanun layihəsinə, dövlət büdcəsinin icrası üzrə illik hesabatı verdiyi rəydə qeyd edilir ki, 2015-ci ildə bələdiyyə orqanlarının gəlir və xərclərinin tənzimlənməsi üçün 5 200 000 AZN məbləğində vəsait nəzərdə tutulmuş və həmin vəsait Nazirlər Kabinetinin müvafiq sərəncamına əsasən bələdiyyələr üzrə bölüşdürülmüşdür. (Cədvəl 2).

Cədvəl: 2. Dövlət büdcəsindən bələdiyyə orqanlarının gəlir və xərclərinin tənzimlənmək üçün ayrılmış vəsaitlər haqqında məlumat¹⁴.

Sıra N-si	Bələdiyyənin adı	Bələdiyyələrin sayı	Dotasiyanın məbləği, min. AZN
	Bakı şəhəri üzrə inzibati rayonlar		
1	Binəqədi	5	260
2	Xəzər	8	36,78
3	Xətai	2	121,1
4	Qaradağ	11	37,6
5	Nərimanov	1	55
6	Nəsimi	1	60

¹⁴ http://sai.gov.az/upload/files/REY_ICRA-2015.pdf

7	Nizami	2	61,4
8	Sabunçu	10	49,78
9	Səbail	3	101,95
10	Suraxanı	6	34,6
11	Yasamal	1	170
12	Pirallahı	3	7,15
	Gəncə şəhəri üzrə inzibati rayonlar		
13	Kəpəz	2	51,8
14	Nizami	1	40
	Digər şəhər və rayonlar		
15	Mingəçevir	1	155
16	Naftalan	2	4,42
17	Sumqayıt	3	251,3
18	Şirvan	2	21,95
19	Abşeron	15	204,75
20	Ağcabədi	41	86,1
21	Ağdam	14	33,97
22	Ağdaş	26	58,44
23	Ağstafa	29	59,92
24	Ağsu	31	62,56
25	Astara	15	39,38
26	Balakən	20	45,88
27	Beyləqan	37	75,31
28	Bərdə	66	129,07
29	Biləsuvar	23	52,94
30	Cəlilabad	35	86,77
31	Daşkəsən	19	42,2
32	Şabran	15	34,22
33	Füzuli	21	43,71
34	Gədəbəy	20	49,25
35	Goranboy	47	93,02

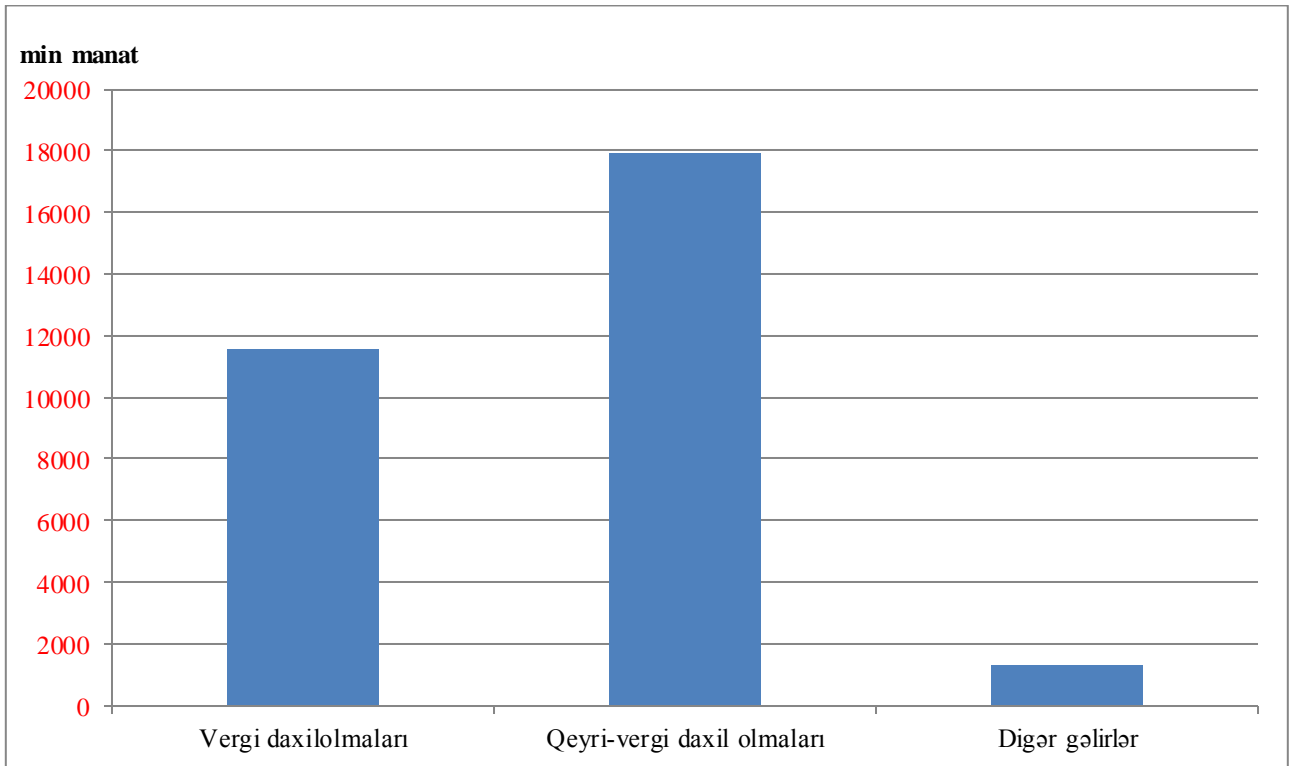

36	Göyçay	26	61,89
37	Göygöl	24	50,01
38	Hacıqabul	15	36,67
39	Xaçmaz	38	116,8
40	Xızı	12	22,25
41	İmişli	29	69,13
42	İsmayıllı	34	69,55
43	Kürdəmir	30	70,54
44	Qax	18	40,51
45	Qazax	17	42,13
46	Qəbələ	29	62,53
47	Qobustan	16	32,33
48	Quba	34	111,55
49	Qusar	29	63,76
50	Lerik	29	58,35
51	Lənkəran	34	98,94
52	Masallı	36	88,26
53	Neftçala	17	39,42
54	Oğuz	15	30,19
55	Saathı	36	76,04
56	Sabirabad	25	68,61
57	Salyan	20	54,32
58	Samux	21	41,87
59	Siyəzən	11	25,7
60	Şamaxı	29	63,66
61	Şəki	40	97,12
62	Şəmkir	42	107,29
63	Tərtər	26	53,06
64	Tovuz	41	90,39
65	Ucar	17	40,76
66	Yardımlı	30	57,42
67	Yevlax	29	76,03
68	Zaqatala	23	56,97

69	Zərdab	27	52,1
70	Naxçıvan	5	31,01
71	Babək	27	53,23
72	Culfa	21	42,12
73	Kəngərli	10	20,96
74	Ordubad	30	57,81
75	Sədərək	3	7,03
76	Şahbuz	22	40,26
77	Şərur	53	104,11

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi 2015-ci il üçün bələdiyyələrin gəlir və xərclərini tənzimləmək məqsədilə qanun layihəsində 5 milyon 200 min manat nəzərdə tutulmuşdur. Dövlət büdcəsinin icra vəziyyəti ilə əlaqədar təqdim olunmuş məlumatlara əsasən, nəzərdə tutulan vəsaitin 5187,4 min manatı icra olunmuşdur. Qeyd olunan məbləğ isə 2014-cü illə müqayisədə 3,7 min manatı və ya 0,07 % azdır.

Diqram: 1. Azərbaycan Respublikasında 2015-ci ildə bələdiyyə gəlirlərinin formalaşma mənbələri.

Diaqram 1-də 2015-ci il üzrə Azərbaycan Respublikasında bələdiyyə gəlirlərinin mənbələr üzrə müqayisəsi verilmişdir. Diaqramdan göründüyü kimi müvafiq ildə bələdiyyə gəlirlərinin formalaşmasında qeyri-vergi daxil olmaları daha yüksək çəkiyə malikdir. Qeyri-vergi daxilolmalarında bələdiyyə torpaqlarının, bələdiyyə əmlakının icarəyə verilməsindən və özəlləşdirilməsindən daxil olan gəlirlər, dövlət tərəfindən ayrılan subvensiya və subsidiyalar üstünlük təşkil edir.

Vergi daxil olmaları isə qeyri-vergi daxilolmaları ilə müqayisədə nisbətən azlıq təşkil edir. Bunun da əsas səbəblərindən biri yerli vergi və rüsumların vaxtında və tam həcmdə toplanmamasıdır. Bələdiyyələr tərəfindən toplanan yerli vergilərin yığılmasında olan mövcud problemlər bu vəsaitin məbləğinin bələdiyyə gəlirlərinin yekununda aşağı çəkiyə malik olmasına gətirib çıxarır.

2.2. Bələdiyyə maliyyəsinin idarə olunmasının müasir vəziyyəti.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində maliyyə münasibətləri inkişaf etdikcə, maliyyə vəsaitlərinin idarədilməsində yeni üsullardan istifadə olunmasına, mövcud üsulların təkmilləşdirilməsinə zərurət yaranır. Dünya iqtisadi sferasında cərəyan edən hadisələrin sürətli şəkildə dəyişməsi həm dövlət, həm də müəssisə rəhbərlərini mövcud konyukturaya uyğun addım atmağı zəruri edir. İqtisadiyyatın əsas sferalarından biri olan maliyyə sistemində də bu dəyişikliklərin olunması zəruri hala çevrilir.

Maliyyə sisteminin əsas həlqələrindən biri olan dövlət və bələdiyyə maliyyəsinin müasir şəraitin tələblərinə uyğun idarədilməsi mühüm məsələlərdəndir. Regionların sosial-iqtisadi inkişafında xüsusi əhəmiyyəti olan bələdiyyələrin maliyyə vəsaitlərinin düzgün idarə olunması xüsusi əhəmiyyətə malikdir.

Bələdiyyə maliyyə resurslarının idarə edilməsi bazar iqtisadi şəraitində yeni idarə olunma metodlarının tətbiq olunmasını tələb edir. Bu gün bələdiyyələrin maliyyə vəsaitlərinin təyinatı üzrə istifadə edilməsi onun xərc maddələrinin müəyyənləşdirilməsindən asılıdır. Belə ki, bələdiyyə gəlirlərindən formalaşan yerli büdcə vəsaitlərindən təyinatı üzrə, məqsədyönlü şəkildə istifadə edilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

"Bələdiyyələrin maliyyəsinin əsasları haqqında" Qanunun 8-ci maddəsində qeyd edilir ki, yerli büdcələrin xərcləri, onların həcmi, sərf olunma istiqamətləri bələdiyyələrin özləri tərəfindən müəyyən olunur.

Bələdiyyə qurumlarının idarəetmə xərcləri, sosial-məişət, mədəniyyət, idman obyektlərinin, həmçinin ümumi istifadədə olan ərazilərin saxlanması xərcləri də nəzərə alınmaqla bələdiyyələrin müəyyənləşdirdiyi xərc normativlərinə əsasən yerli büdcə formalaşdırılır. Bəzən yerli büdcələrdə sosial və iqtisadi inkişaf üzrə, yerli sosial müdafiə istiqamətində, həmçinin ekoloji proqramların maliyyələşdirilməsindən ötrü xərclər nəzərdə tutulur.

Dövlət büdcəsindən dotasiya verilən yerli büdcənin xərclərinin hesablanmasında tətbiq edilən normalar dövlət büdcəsinin xərclərinin planlaşdırılması və proqnozlaşdırılması üçün tətbiq olunan xərc normalarından çox ola bilməz¹⁵.

Dövlət büdcəsindən bələdiyyələrə verilən dotasiyanın ən yüksək həddinin hesablanması dövlət büdcəsinin planlaşdırılmasında, proqnozunda xərc normalarına, habelə, ərazinin respublika üzrə maliyyə vəsaitlərinin formalaşmasında xüsusi çəkisinə əsasən müəyyənləşdirilir.

Bələdiyyə büdcələrinin xərcləri onların vəzifələrinin reallaşdırılmasının maliyyə təminatına istiqamətlənən pul vəsaitləridir. Bələdiyyə büdcələrinin xərcləri yerli əhəmiyyətli hesab olunan məsələlərin – şəhərlərin, inzibati rayonların, habelə, onların ərazi vahidlərinin sosial sferasının, iqtisadiyyatının inkişaf etdirilməsi və idarə olunması üçün xərclərin maliyyələşdirilməsini özündə ehtiva edir. Bələdiyyə büdcələrinin xərcləri aşağıda göstərilənlərə istiqamətləndirilir:

- bələdiyyə mülkiyyətinin formalaşdırılmasına, onun inkişafına, habelə saxlanmasına;
- bələdiyyələrin saxlanmasına;
- qeyri-istehsal sahələrinin inkişafına və saxlanmasına (mədəniyyət, təhsil, bədən tərbiyəsi, səhiyyə, kütləvi informasiya və s.);
- infrastrukturun inkişaf etdirilməsinə (məsələn, bələdiyyə ərazisində yeni yolların tikintisinə, mövcud yolların bərpaasına);
- mövcud bələdiyyə borclarının ödənilməsinə;
- ətraf mühitin mühafizəsinə (bələdiyyə ərazisi daxilində);
- ictimai qaydaların mühafizəsi üzrə müvafiq tədbirlərin həyata keçirilməsinə;
- bələdiyyə daxilində mənzil-kommunal təsərrüfatının inkişafına;
- yanğın təhlükəsizliyinin qarşısının alınması üzrə tədbirlərin həyata keçirilməsinə, mülki müdafiə obyektlərinin qorunmasına;

---

¹⁵ "Bələdiyyələrin maliyyəsinin əsasları haqqında" Qanun. Maddə 8. 3-cü bənd

- elektrik enerjisi, qaz, su və kanalizasiya sahələrində olan itgilərə görə ödənişlərin olunmasına;
- yerli əhəmiyyətli sayılan digər xərclərə.

Cədvəl 3-də, Azərbaycan Respublikası üzrə bələdiyyə büdcələrinin xərc istiqamətləri, onların bölmələr üzrə ayrılma məbləğləri, 2014-cü illə müqayisədə xərclərin xüsusi çəkisi, büdcə xərclərinin yekununda olan xüsusi çəkisi verilmişdir.

Cədvəl: 3. 2015-ci ildə respublika üzrə bələdiyyə büdcələrinin xərcləri

Göstəricilər	İlin əvvəlindən		
	Xərclənən, min. AZN	Əvvəlki ilin eyni dövrü ilə müqayisədə, faizlə	Büdcə xərclərinin yekun hissəsində olan xüsusi çəkisi, faizlə
Bələdiyyə büdcəsinin xərcləri, cəmi	30882,50	62,10	100,00
o cümlədən,			
- bələdiyyə orqanlarının saxlanması xərcləri	16959,40	82,50	54,90
- səhiyyə xərcləri	19,80	44,20	0,10
- təhsil xərcləri	90,60	44,70	0,30
- sosial müdafiə, sosial təminat üzrə xərclər	1242,40	86,00	4,00
o cümlədən,	574,50	-	1,90
- sosial müdafiə üzrə xərclər			
- sosial təminat üzrə xərclər	667,80	-	2,20
- mədəniyyət, bədən tərbiyəsi, informasiya, incəsənət və başqa kateqoriyalara aid olunmayan sahələrdə fəaliyyətlə əlaqədar xərclər:	372,20	47,40	1,20
- ondan: gənclər siyasəti, bədən	62,40	40,80	0,20

təbiiyəsi, turizm üzrə xərclər			
- mənzil-kommunal təsərrüfatı üzrə xərclər:	7208,60	37,40	23,30
o cümlədən,	1094,40	-	3,50
- mənzil təsərrüfatı üzrə xərclər			
- kommunal təsərrüfatı üzrə xərclər	6114,20	-	19,80
- yanacaq, enerji xərcləri	-	-	0,00
- meşə, kənd təsərrüfatı, ovçuluq, balıqçılıq, ətraf mühit mühafizəsi üzrə xərclər	368,10	52,20	1,20
- ondan: ətraf mühit mühafizəsi xərcləri	259,40	80,20	0,80
- sənaye, faydalı qazıntılar, tikinti ilə əlaqədar xərclər	-	-	0,00
- rabitə, nəqliyyat xərcləri	2766,80	59,50	9,00
- ondan: avtomobil nəqliyyatı, avtomobil yolları xərcləri	2766,80	59,50	9,00
- sair xərclər	1854,60	90,00	6,00
(+) profisit, (-) kəsir	-78,60	-	0,00

Cədvəl 3-ə diqqət yetirsək aydın şəkildə görürük ki, Azərbaycanda bələdiyyə xərclərində yüksək çəkiyə malik xərc maddəsi “bələdiyyə orqanlarının saxlanması xərcləri” təşkil edir. Belə ki, 2015-ci ildə bu göstərici bələdiyyə orqanlarının büdcə xərclərinin yekun hissəsində olan xüsusi çəkisində 54,9 % olmuşdur. Digər yüksək çəkiyə malik xərc maddəsi “mənzil-kommunal təsərrüfatı üzrə xərclər” təşkil edir. Bu göstəricinin bələdiyyələrin büdcə xərclərinin yekun hissəsində olan xüsusi çəkisi 23,3 % olmuşdur. Digər xərc maddələri isə daha aşağı faizə malikdir.

Bələdiyyə xərcləri gəlirlərə uyğun şəkildə olmalıdır. Çünki, normal büdcə fəaliyyətinin zəruri və ən əsas şərti büdcə tarazlaşdırılması prinsipidir. Bu prinsipin pozulması, bələdiyyə büdcəsinin kəsiri ilə nəticələnmə bilər. Bələdiyyə büdcələrinin

kəsiri maliyyənin zəifləməsi, vergilərin tam həcmdə ödənilməməsi ilə əlaqəlidir. Bələdiyyə büdcələrinin icrası zamanı kəsirin son həddi keçməməklə xərclərin ixtisarı mexanizmi tətbiq edilir. «Bələdiyyələrin maliyyəsinin əsasları haqqında» Qanunda (12-ci maddə) qeyd edilir ki, bələdiyyə büdcələrinin icrası zamanı mədaxil mənbələrindən daxil olan vəsaitlər azalarsa, bu da nəticə etibarilə büdcə kəsirinin son həddinin keçməsinə səbəb olarsa, xərclərin ixtisarı mexanizmi tətbiq oluna bilər. Məxaricin ixtisar olunması müdafiə edilən maddələr istisna edilməklə, büdcənin maddələrinin hamısı üzrə xərclərin mütənasib şəkildə azaldılmasından ibarətdir.

Cədvəl 4. Azərbaycan Respublikasında iqtisadi-coğrafi rayonlar üzrə bələdiyyələrin 2015-ci ildə xərcləri.

İqtisadi rayonlar	Xərclənmişdir, min. AZN
Naxçıvan MR	797,90
Bakı şəhəri	8118,20
Abşeron	6483,20
Gəncə-Qazax	2789,00
Şəki-Zaqatala	2955,60
Lənkəran-Astara	1293,90
Quba-Xaçmaz	2537,60
Aran	4650,40
Yuxarı Qarabağ	283,90
Dağlıq-Şirvan	972,80

Cədvəl 4-də verilən - Azərbaycanda iqtisadi-coğrafi rayonlar üzrə 2015-ci ildə bələdiyyələrin xərclərinin diaqram 2-də müqayisəsi verilmişdir. Aydın şəkildə iqtisadi rayonlar üzrə xərclər arasında olan fərqi görə bilərik.

Diagram: 2. Azərbaycanda iqtisadi-coğrafi rayonlar üzrə 2015-ci ildə bələdiyyələrin xərcləri

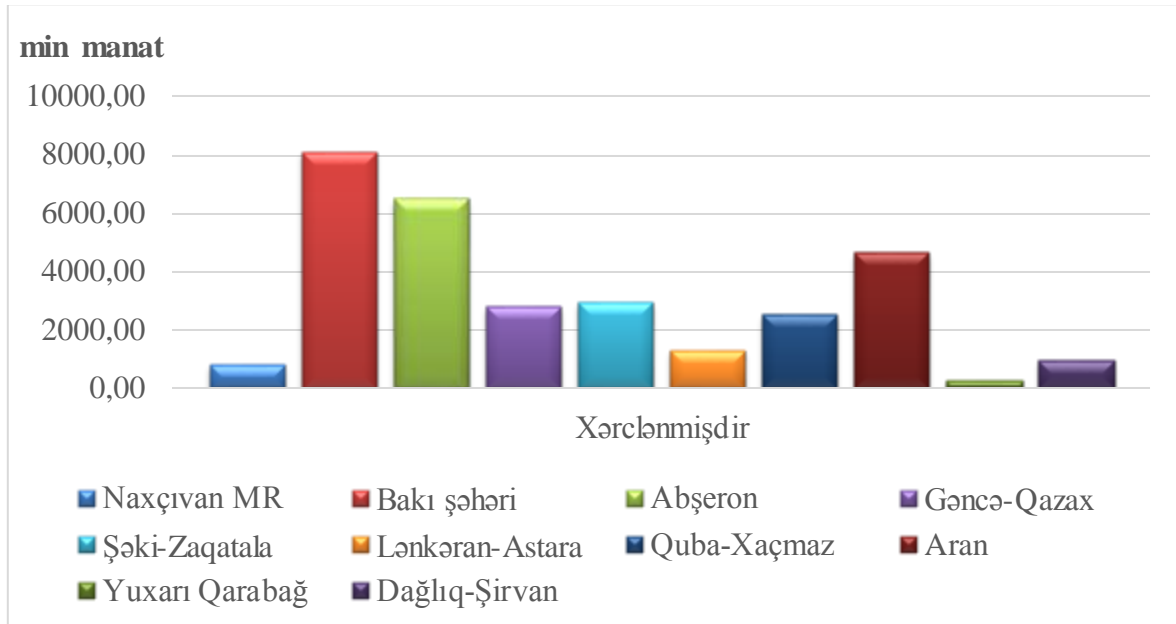

Diagram 2-yə diqqət yetirsək görürük ki, xərclənən vəsaitlərin çoxu Bakı şəhəri, Abşeron, Aran iqtisadi-coğrafi rayonlarının payına düşür. Bunun da əsas səbəblərindən biri həmin ərazilərdə bələdiyyə və əhali sayının çox olması ilə əlaqədardır.

Müasir dövrdə bələdiyyə xərclərinin böyük hissəsini bələdiyyə orqanlarının saxlanması çəkilən xərclər təşkil edir. Cədvəl 3-ə baxdıq da görünür ki, 2015-ci ildə ölkə üzrə bələdiyyə orqanlarının saxlanması 16959,40 min manat vəsait sərf edilmişdir. Hansı ki, bu da büdcə xərclərinin yekununda 54,90 faiz təşkil edir.

Sumqayıt Bələdiyyəsinin elan etdiyi 2015-ci il üzrə nəticələrin hesabatına baxsaq görürük ki, yerli büdcənin xərclər bölməsi 918457 AZN olmuşdur. Bu göstərici də proqnoz tapşırığının 76,5 faizinə bərabərdir. Bələdiyyə büdcəsinin vəsaitləri sosial müdafiə, sosial təminat, mənzil-kommunal təsərrüfatı, bələdiyyə mülkiyyəti kimi sahələrdə reallaşdırılmış layihələrin maliyyələşdirilməsinə istiqamətlənmişdir. 2015-ci ildə “Mənzil-kommunal təsərrüfatı xərcləri” üzrə xərc maddəsinə bələdiyyə büdcəsindən 156703 AZN, “Nəqliyyat və rabitə xərcləri” üzrə xərc maddəsinə

164479 AZN məbləğində vəsait ayrılmışdır. Haqqında danışdığımız hesabat ili ərzində bələdiyyə orqanının saxlanması üzrə xərclər 433725 AZN olmuşdur.¹⁶

Yuxarıda göstərdiyimiz nümunədən də görünür ki, fərdi şəkildə yanaşdıqda da bələdiyyə orqanlarının xərclərində böyük çəki onların saxlanması xərcləri təşkil edir. Amma dünya ölkərində bu göstərici aşağıdır. Bunun əsas səbəbi bələdiyyə maliyyə vəsaitlərinin azlıq təşkil etməsidir.

Sumqayıt Bələdiyyəsinin 2015-ci il üzrə hesabatında qeyd edilir ki, bələdiyyə maliyyəsinin idarə edilməsində hesabat ilində olan çatızmazlıqlar nəticəsində bələdiyyənin bələdiyyə işçilərinə əmək haqlarının verilməsində, 2015-ci il üçün inkişaf proqramları çərçivəsində nəzərdə tutulan layihələrin icra olunmasında böyük gərginlik olmuş və ilin proqnoz tapşırıqları kəsirlə icra olunmuşdur. 2016-cı il yanvarın 1-nə olan bələdiyyənin kreditor borclarının həcmi 201400 AZN təşkil etmişdir. Əmək haqqı üzrə borclar 2015-ci il dekabr ayının əvvəlində 88500 AZN səviyyəsinə çatmışdır. Məhz buna görə bələdiyyə işçiləri əmək haqlarını 5 ay ərzində ala bilməmişlər. 2015-ci il dekabr ayının sonunda bələdiyyə əməkdaşlarına yalnız 3 aylıq əmək haqqı ödənilməsi mümkün olmuşdur.¹⁷

Göründüyü kimi müasir dövrdə ölkəmizdə bələdiyyə maliyyəsinin idarə edilməsində müəyyən problemlər vardır. Problemlərin yaranma səbəbləri maliyyə çatızmazlığı ilə bağlıdır. Planlaşdırılan gəlirlərlə real gəlirlərin fərqli göstəricilərə malik olması bələdiyyələrin maliyyə problemlərinin yaranması ilə nəticələnir. Bu problemlər özünü bu və ya digər səviyyədə göstərir.

Bələdiyyə hesabatlarına baxdıqda görünür ki, onların maliyyə çatızmazlıqlarının yaranma səbəblərindən biri də yerli (bələdiyyə) vergilərin planlaşdırılan həcmdə, tam və vaxtında toplanma bilməməsidir. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi bələdiyyələrin büdcə vəsaitlərinin formalaşmasına bələdiyyə ərazisindən toplanan yerli (bələdiyyə) vergilər xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Məhz buna görə də bələdiyyə xərclərinin qarşılınmasında müəyyən problemlər yaşanır.

¹⁶ 2015-ci ildə Sumqayıt bələdiyyəsinin fəaliyyətinə dair hesabat. (<http://sumqayit-bl.gov.az/index.php?id=461>)

¹⁷ 2015-ci ildə Sumqayıt bələdiyyəsinin fəaliyyətinə dair hesabat. (<http://sumqayit-bl.gov.az/index.php?id=461>)

2.3. Müasir Azərbaycanda bələdiyyə maliyyəsinin strukturu və onun dünya ölkələri ilə müqayisəli təhlili

Zaman keçdikcə texnoloji inkişaf artır, yeni məsuliyyət sahələri ortaya çıxır və xidmət, vəzifə və səlahiyyətlərdə müxtəlif dəyişikliklər baş verir. Bu dəyişikliklər bələdiyyələrin fəaliyyətlərinə də bu və ya digər dərəcədə təsir göstərir.

Bələdiyyələrin təqdim etdikləri xidmətlər, vəzifə, səlahiyyət və məsuliyyətlərdə ölkədən ölkəyə fərqliliklər vardır. Bu fərqliliklər onların vəzifə və səlahiyyətlərində, maliyyələşmə mexanizmlərində, gəlirlərinin formalaşmasında, xərc istiqamətlərində özünü göstərir. Bu fərqliliklərin olduğu ölkələrdən biri də Türkiyədir.

Türkiyədə bələdiyyələrin vəzifə və məsuliyyətləri qanunla, müvafiq siyahıya əsasən müəyyən olunur. Məhz buna görə də xidmətlərin yerinə yetirilməsinin prioritet siyahısı bələdiyyələrin maliyyə vəziyyəti nəzərə alınaraq müəyyən edilir.

Türkiyədə bələdiyyələrə “Bələdiyyə Qanunu”na və digər qanunlara əsasən mütərəqqililik, səhiyyə, sosial, təhsil, və mədəni sahələrlə əlaqədar müxtəlif vəzifələr verilmişdir. Bələdiyyələr bu vəzifə və səlahiyyətləri yerinə yetirərkən bir sıra əhəmiyyətli səlahiyyət və imtiyazlardan istifadə edirlər. “Bələdiyyə Qanunu”nun 15-ci maddəsində bu səlahiyyət və imtiyazlar göstərilmişdir.¹⁸

- ✓ Ərazi vahidlərinin sakinlərinin yerli müştərək ehtiyaclarını qarşılamaq məqsədilə hər cür fəaliyyət və təşəbbüs göstərmək;
- ✓ Qanunla bələdiyyələrə verilən səlahiyyətlər çərçivəsində əsasnamə çıxarmaq, bələdiyyə qadağaları qoymaq və tətbiq etmək, qanunla müəyyən edilən cəzaları vermək;
- ✓ Fiziki və hüquqi şəxslərin fəaliyyəti ilə əlaqədar olaraq qanunlarda göstərilən icazə və lisenziya vermək;
- ✓ Əldə olunan hüquqlar əsasında içmə, istifadə etmə və sənaye suyunu təmin etmək; tullantı və yağış sularının uzaqlaşdırılmasını təmin etmək, bunlar üçün lazımi obyektlər yaratmaq və işlətmək;

¹⁸ Bələdiyyə Qanunu. Türkiyə

- ✓ Yerli xarakterli xidmətlərin yerinə yetirilməsi üçün bələdiyyə sərhədləri daxilində daşınmaz əmlak almaq, satmaq, icarəyə götürmək və ya icarəyə vermək, mübadilə etmək, təsis etmək;
- ✓ Topdansatış və pərakəndəsətış yerləri, avtobus terminalı, sərği sahəsi, müvafiq qanunvericiliyə uyğun olaraq liman və estakada qurmaq və ya qurdurmaq, işlətmək və ya belə yerlərin fiziki və hüquqi şəxslər tərəfindən açılmasına icazə vermək;
- ✓ Vergi və xərclər kənarında qalan mübahisə mövzusu olan uyğunsuzluqları razılaşmaqla ləğvinə qərar vermək;
- ✓ Reklam və tanıtıcı lövhələr mövzusunda standartlar hazırlamaq və s.

Yuxarıda qeyd edilən səlahiyyətlərə baxsaq görərik ki, Türkiyədə bələdiyyələrin səlahiyyətləri Azərbaycan Respublikasında olan bələdiyyələrin imtiyazlarından daha çoxdur. Türkiyədə bələdiyyələrin geniş hüquqları və səlahiyyətləri vardır.

Türkiyədə bələdiyyələr, əhalinin yerli xarakterli, ümumi və mədəni ehtiyaclarını öz qərar və icra orqanlarını təşkil edib təmin edən, dövlət hüquqi şəxsiyyəti və muxtariyyəti olan yerli xidmət təşkilatları olduqları üçün özlərinə məxsus gəlirlərə, xərclərə və bunları tənzimləyən büdcəyə malikdirlər. Bələdiyyələr eləmək məcburiyyətində olduqları xidmətləri yerinə yetirmək üçün, qanunların onlara verdiyi səlahiyyətlərdən istifadə edərək bir sıra gəlirləri toplayırlar və qanunların müəyyən elədiyi sərhədlər daxilində bu gəlirləri xərcləyirlər.

Türkiyədə yerli idarələrə bələdiyyələr, bələdiyyə ilə bağlı idarələr, rayon xüsusi idarələri, yerli idarə birlikləri aiddir. Bu yerli idarələrdən ən çox gəlirə malik olanı bələdiyyələrdir. Digər qeyd olunanlar isə bələdiyyələrin alt qurumu olaraq xarakterizə edə bilərik.

Bu yerli idarəetmə orqanlarının hər birinin gəlirləri vardır. Amma bunların arasında ən yüksək gəlir səviyyəsinə məxsus olanı bələdiyyələrdir. Bunu aydın şəkildə cədvəl 5-də görə bilərik.

Cədvəl 5. Türkiyədə yerli idarəetmələrin növlərinə görə gəlirləri.¹⁹

(1000 TL)²⁰

Növləri	2014	2015
Bələdiyyələr	62 544 796	72 159 838
Bələdiyyə ilə bağlı idarələr	16 510 393	17 165 883
Rayon xüsusi idarələri	7 152 387	8 096 206
Yerli idarə birlikləri	1 600 773	2 250 466
Cəmi	87 170 755	97 706 380

Türkiyədə bələdiyyələrin qanunla müəyyən olunmuş şəkildə aşağıdakı gəlirləri vardır:

- Qanunlarda göstərilən bələdiyyə vergiləri, iştirak payları;
- Ümumi büdcə vergi gəlirlərindən ayrılan pay;
- Ümumi və xüsusi büdcəli idarələrdən ödəniləcək ödənişlər;
- Daşınar və daşınmaz əmlakın icarə, satış və qiymətləndirilməsindən əldə edilən gəlirlər;
- Bələdiyyə məclisi tərəfindən müəyyən olunan tariflərə görə ödənişlər;
- Faiz və cəza gəlirləri;
- Bağışlanan vəsaitlər;
- Hər cür iştirak və fəaliyyətlərdən qarşılığı təmin olunacaq gəlirlər;

¹⁹ 2015-ci ildə yerli idarələrin ümumi fəaliyyət hesabatı. Səhifə 87. (<http://www.migm.gov.tr/yayinlar>)

²⁰ **Qeyd:** Azərbaycan manatının və türk lirəsinin 2014, 2015 və 2016-cı illərdə məzənnələrində fərq olduğu və məzənnələrdə dəyişikliklər bazara uyğun olaraq sürətli getdiyi üçün cədvəldə verilən rəqəmlər türk lirəsi ilə göstərilmişdir. Əgər bu rəqəmləri Azərbaycan manatı ilə ifadə etməli olsaq, o zaman göstərilən hər bir məbləğin təxminən yarısı qədər nəzərdə tutmaq lazımdır.

- Digər gəlirlər.

Türkiyədə “Bələdiyyə Gəlirləri Qanunu”na əsasən, bələdiyyələr: elan və reklam vergisi, əyləncə vergisi, xəbərləşmə vergisi, elektrik istehlakı vergisi, yanğın sığortası vergisi, ekoloji təmizlik vergisi olmaqla 6 növ vergi toplayırlar. Bu vergilərdən ən əhəmiyyətli və geniş vergi bazasına malik olanı ekoloji təmizlik vergisidir.

Cədvəl: 6. Türkiyədə bələdiyyələrin büdcə göstəriciləri.²¹

(1000 TL)

İl	Büdcə xərcləri	Büdcə gəlirləri	Büdcə kəsiri
2014	63 266 220	62 544 796	- 721 424
2015	73 756 957	72 159 838	- 1 597 119

Türkiyədə bələdiyyələrin büdcə göstəricilərini araşdırdıqda 2014-ci ildə büdcə gəlirlərinin büdcə xərclərinin 98,9 %-ni, 2015-ci ildə 97,8 %-ni qarşıladığını görürük.

Türkiyədə bələdiyyələrin büdcə göstəricilərini Azərbaycanda eyni ilin bələdiyyələrin büdcə vəsaitləri ilə müqayisəsini aparaq. Cədvəl 6-də göstərilən rəqəmlər Türkiyə valyutası ilə (TL) verilmişdir. 2015-ci ildə Türkiyədə bələdiyyələrin məcmu gəlirləri təxminən 72,2 milyard türk lirəsi olmuşdur. Bunu da Azərbaycan valyutası (manat) ilə ifadə etsək təxminən 36,1 milyard manat edəcəkdir. Azərbaycanda isə müvafiq dövrdə bələdiyyə büdcəsinin ölkə üzrə gəlirləri təxminən 30,8 milyon manat təşkil etmişdir.

Rəqəmlərə diqqət etdikdə aydın şəkildə görünür ki, Türkiyədə bələdiyyə büdcələrinin gəlirləri Azərbaycandan dəfələrlə çoxdur. Bu gəlirlərin çox olmasının bir çox obyektiv və subyektiv səbəbləri vardır. Bu səbəbləri aşağı kimi ümumiləşdirə bilərik:

²¹ Türkiyə Daxili İşlər Nazirliyi Məhəlli İdarələr Baş İdarəsi. (<http://www.migm.gov.tr/yayinlar>)

1. Türkiyənin dövlət büdcəsi 2015-ci ildə təxminən 499.5 milyard türk lirəsi (təxminən 250 milyard manat) olmuşdur. Azərbaycanda isə bu göstərici təxminən 19,5 milyard manat təşkil etmişdir;²²
2. Türkiyənin əhalisi Azərbaycan Respublikasının əhalisindən təxminən 10 dəfə, ərazisi isə bir neçə dəfə böyükdür;
3. Türkiyədə bələdiyyələrin səlahiyyətləri və hüquqları Azərbaycanda olan bələdiyyələrin səlahiyyətlərindən çoxdur;
4. Türkiyədə bələdiyyələrin gəlir əldə edilmə mənbələrinin arsenalı daha genişdir.

Azərbaycan Respublikasında 2015-ci ildə bələdiyyə büdcələrinin gəlirlərində “vergi gəlirləri” büdcə gəlirlərinin yekununda 37,6 % təşkil etmişdir (Cədvəl 1). Türkiyədə isə bu göstərici müvafiq dövrdə 15,02 % olmuşdur (Cədvəl 7).

Cədvəl 7. Türkiyədə yerli idarəetmələrin vergi gəlirləri və onun toplam gəlirdəki payı.

Növləri	2014		2015	
	Vergi gəlirləri	Toplam gəlirlərdə payı, %	Vergi gəlirləri	Toplam gəlirlərdə payı, %
Bələdiyyələr	9 283 644	14,84	10 839 017	15,02
Bələdiyyə ilə bağlı idarələr	0	0,00	0	0,00
Rayon xüsusi idarələri	8 035	0,11	13 878	0,17
Yerli idarə birlikləri	0	0,00	0	0,00
Cəmi	9 291 679	10,66	10 852 895	11,11

Türkiyədə bələdiyyələrin gəlirləri çox olmasına bayramayaraq paralel olaraq xərcləri də bir o qədər çoxdur. Türkiyədə qanunla müəyyən olunmuş şəkildə bələdiyyələrin aşağıdakı istiqamətlərdə xərcləri vardır:

²² <http://www.president.az/articles/13772>

- Bələdiyyə binaları, qurğuları, maşın və avadanlıqlarının təchizatı, tikintisi, təminatı və bərpaı üçün edilən xərclər;
- Bələdiyyənin işçilərinə və seçilmiş orqanlarının üzvlərinə ödənilən pensiya, maaş, müavinət, gediş haqqları və xidməti fəaliyyətinə aid olan digər xərclər;
- İnfrastruktur, tikinti, bərpa və xidmət xərcləri;
- Qəbiristanlıqların yaradılması, qorunması və baxımı ilə bağlı xərclər;
- Bələdiyyə yangınsöndürmə xidmətləri ilə bağlı çəkilən xərclər;
- Aztəminatlı, yoxsul və əlillərə edilən sosial xidmət və yardımlar;
- Sosial-mədəni, bədii və elmi tədbirlər üçün edilən xərclər;
- Vəkillik, məsləhət və audit xidmətləri üçün edilən ödənişlər;
- Bələdiyyə xidmətləri ilə bağlı aparılan ictimai rəy yoxlaması və araşdırması xərcləri;
- Daxili və xarici, dövlət və özəl, həmçinin qeyri-hökumət təşkilatları ilə birlikdə keçirilən birgə xidmətlər və layihə xərcləri;
- Bələdiyyənin fəaliyyətində iştirak etdiyi şirkət, təşkilat və iştirak etdiyi birliklərə görə tərəfdaşlıq payı və üzvlük haqqı xərcləri;
- Abadlıq tənzimləmə xərcləri, layihə xərcləri və s.

Cədvəl: 8. Türkiyədə bələdiyyələrin növlərinə görə şəxsi heyət və cəmi xərcləri.²³²⁴

(1000 TL)

Növü	2014			2015		
	Şəxsi heyət xərcləri	Cəmi xərclər	%	Şəxsi heyət xərcləri	Cəmi xərclər	%
Böyük şəhər bələdiyyələri	3 082 843	30 376 234	10,15	3 473 337	35 130 964	9,89
Rayon bələdiyyələri	914 346	4 358 653	20,98	1 005 802	5 153 172	19,52

²³ Türkiyə Daxili İşlər Nazirliyi Məhəlli İdarələr Baş İdarəsi. (<http://www.migm.gov.tr/yayinlar>)

²⁴ **Qeyd:** Cədvəl 8-də göstərilən bələdiyyə növləri haqqında məlumatlar Türkiyədə olan inzibati ərazi bölgüsünün adlarının Azərbaycan sözləri ilə ifadə olunmasına əsasən verilmişdir.

Qəsəbə və ətraf ərazilərin bələdiyyələri	5 898 240	28 971 669	20,36	6 399 921	34 489 640	18,56
Cəmi:	9 895 429	63 266 220	15,64	10 879 060	73 756 957	14,75

Cədvəl 8-də Türkiyədə bələdiyyələrin 2015-ci il üzrə şəxsi heyət və cəmi xərcləri haqqında məlumatlar verilmişdir. Şəxsi heyətin saxlanması xərclər böyük ölçüyə malik deyildir. Bu göstərici Böyük şəhər bələdiyyələrində ümumi xərclərin təxminən 10 %-ni, digər bələdiyyələrdə isə təxminən 20 %-ni əhatə edir.

Fəsil III. Bələdiyyə maliyyəsinin formalaşması və idarə olunması metodlarının təkmilləşdirilməsi.

3.1. Bələdiyyə maliyyəsinin formalaşması mənbələrinin səmərəliliyinin artırılması yolları

Bələdiyyələrin maliyyələşmə mənbələrinin təhlili göstərir ki, Azərbaycanda bələdiyyələrin maliyyələşmə mənbələrində müəyyən problemlər vardır. Belə ki, bu problemlər bu və ya digər səviyyədə müşahidə olunur. Əsasən bu problemlər qanunla müəyyən olunan mənbələrdən (xüsusən yerli vergilərdən) daxil olan vəsaitlərin vaxtında və tam həcmdə olmaması ilə bağlıdır. Hər il dövlət büdcəsindən yerli büdcələrə ayrılan dotasiya bələdiyyələrin maliyyə problemlərinin aradan qaldırılmasına mühüm rolə malikdir.

Bələdiyyələrə verilən dotasiyanın miqdarı 2015-ci ildə dövlət büdcəsində 5 milyon 200 min manat nəzərdə tutulmuşdur ki, bu da 2014-ci ilin göstəricisi ilə eyni miqdardadır. Qeyd edilən məbləğin 2014-cü ildəki göstəricisi qədər olması respublika üzrə bələdiyyələrin sayının azaldılması ilə əlaqədardır. Respublika üzrə bələdiyyələrin sayının azaldılması dövlət büdcəsindən bələdiyyələrə ayrılan vəsaitin (hər bir bələdiyyə üzrə) həcmnin artımı ilə nəticələnmişdir. Həmçinin bələdiyyələrin fəaliyyəti ilə əlaqədar mövcud qanunvericilikdə edilən dəyişikliklərə əsasən bələdiyyələrin səlahiyyətlərinin artması müşahidə edilir. Belə ki, şəhərlərin (rayon mərkəzlərinin) məhəllədaxili yollarının, həmçinin kəndlərin, qəsəbələrin ərazisində yerləşən keçidlər, ictimai nəqliyyat, yol qurğuları bələdiyyələrin balansına verilmişdir.

Bələdiyyə orqanlarının büdcəsi, yəni yerli büdcələr Respublikamızda maliyyə sisteminin tərkibinə daxildir. Bələdiyyə maliyyə vəsaitlərinin həcmnin artırılması regionların sosial və iqtisadi inkişafında əhəmiyyətli rol oynayır. Bələdiyyə maliyyəsinin formalaşması mənbələrinin təkmilləşdirilməsi üçün aşağıda qeyd edilən tədbirlərin yerinə yetirilməsini məqsədəuyğun sayardıq.

- a) Əvvəla, maliyyə vəsaitlərinin bələdiyyə orqanlarında toplanması yerli hakimiyyət orqanlarına öz səlahiyyətlərini (Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına uyğun şəkildə) həyata keçirmək üçün maliyyə resurslarına malik olmaq imkanı yaradır. Konstitusiyada göstəridiyi kimi bələdiyyə qurumlarının mülkiyyətə sahib olmaq, onun barəsində sərəncam vermək, ekoloji, sosial və iqtisadi inkişaf proqramlarını qəbul etmək, onları icra etmək kimi səlahiyyətləri də vardır. Qəbul olunan bu proqramları reallaşdırmaq üçün bələdiyyə orqanlarının maliyyə vəsaitlərinin kifayət həcmdə olması əsas məsələlərdən biridir.
- b) Digər bir məsələ bələdiyyə orqanlarının büdcələrinin formalaşması, bu büdcələrdə pul vəsaitlərinin toplanması bələdiyyələrə yerli ərazinin sosial-iqtisadi cəhətdən inkişaf etdirilməsi üzrə vəsaitlərin xərclənməsində tam olaraq maliyyə-təsərrüfat müstəqilliyini reallaşdırmaq imkanı yaradır. Yerli büdcələrdə maliyyə vəsaitlərinin toplanması bələdiyyə orqanlarına təhsil, səhiyyə kimi xidmətləri, mənzil, yol təsərrüfatını planlaşdırılan şəkildə inkişaf etdirməyə şərait yaradır.
- c) Ərazilərin sosial və iqtisadi cəhətdən inkişafının bərabərləşdirilməsində yerli büdcələr mühüm rol oynayır. Belə ki, şəhərlərin, rayonların, kəndlərin yol şəbəkələrinin inkişaf etdirilməsi, abadlıq işlərinin aparılması, mədəniyyət abidələrinin bərpası üzrə büdcələrarası münasibətlərdən istifadə etməklə sosial-iqtisadi inkişaf proqramları formalaşdırılır, həyata keçirilir.
- d) İcra hakimiyyəti, qanunvericilik orqanları maliyyə vəsaitlərini yerli büdcələrdə təmərküzləşdirməklə bu vəsaitləri mərkəzləşdirilmiş şəkildə regionların inkişafının əsas məsələlərinin həllinə yönəldə bilər.
- e) Yerli büdcələrdən istifadə etməklə cari və əsaslı məsrəflərin maliyyələşdirilməsində bələdiyyələrin maliyyə orqanları maddi resurslardan səmərəli istifadə olunmasına, optimal proporsiyaların əmələ gəlməsinə, yerlərdə yeni istehsal sahələrinin yaradılmasının stimullaşdırılmasına təsir edə bilər.

Bələdiyyələrin əsas funksiyası olan ekoloji, sosial, iqtisadi proqramları reallaşdırmaq birbaşa olaraq bələdiyyələrin maliyyə vəsaitləri ilə bağlı olan bir haldır. Bələdiyyə orqanları regionlara sahibkarların, özəl kapitalın, ixtisaslı əmək

ehtiyatlarının cəlb edilməsi üçün öz səlahiyyətləri hüddunda aşağıda qeyd olunan tədbirləri həyata keçirə bilər:

- Yerli vergilərin güzəştli formalarının tətbiq olunması;
- İnvestorları cəlb etməkdən ötrü əlverişli investisiya mühiti formalaşdırmaq üçün müvafiq proqramların hazırlanması;
- Yerlərdə olan əhalinin müvafiq ehtiyaclarının təmin olunmasından ötrü bələdiyyə sifarişlərinin aparılması;
- Yerli inkişafın yüksək səviyyəsinə nail olmaq, maliyyə resurslarını artırmaq üçün digər tədbirlərin həyata keçirilməsi.

Hal-hazırda Azərbaycan Respublikasında dövlət büdcəsindən bələdiyyələrə ayrılan vəsaitlər onların maliyyə bazasının formalaşmasında əhəmiyyətli rolə malikdir. Bələdiyyə büdcələrini tənzimləmək üçün qaytarılmamaq şərtilə dövlət büdcəsindən pul formasında birbaşa şəkildə maliyyə yardımı edilir. Dövlət büdcəsindən bələdiyyə orqanlarına olunan bu maliyyə yardımları subvensiya, dotasiya, əlavə səlahiyyətləri reallaşdırmaqdan ötrü verilən lazımi maliyyə vəsaitləri formasında olur. Dövlət tərəfindən yerli büdcələrə aşağıda qeyd edilən yollarla maliyyə dəstəyi göstərilir:

- Effektiv iqtisadi siyasət həyata keçirmək, investisiya mühitini yaxşılaşdırmaq yolu ilə xidmət və istehsal sahələri üzrə inkişafa şərait yaratmaqla;
- Yerli sosial-iqtisadi inkişaf üzrə proqramları bələdiyyələrin vəsaiti hesabına maliyyələşdirə bilmədikdə dövlət büdcəsindən müvafiq həcmdə dotasiya və subsidiya ayırmaq yolu ilə;
- Bələdiyyələrə əlavə səlahiyyətlər verildikdə həmin səlahiyyətləri həyata keçirmək üçün lazımi maliyyə vəsaiti verməklə;
- Bələdiyyə gəlirlərinin azalması, yaxud xərclərinin artması halları baş verdikdə müvafiq azalma yaxud artma məbləğləri qərarı qəbul edən orqanlar vasitəsilə kompensasiya edilir.

Bələdiyyələr dövlətdən demək olar ki, hər il dotasiya şəklində maliyyə yardımı alırlar. Dotasiyalar bələdiyyələrə dövlət büdcəsindən onların büdcə tənzimlənməsi üçün əvəzsiz verilir. Dotasiyalar əsasən, məqsədli təyinatla malik olmur və bələdiyyələrin öz mülahizələri ilə istifadə edilir. Bu vəsaitlərin məqsədi tənzimləyici gəlirlər kifayət etmədikdə yerli büdcəni tarazlaşdırmaqdır. Bələdiyyələtə ayrılan dotasiyanın (dövlət büdcəsindən ayrılan) həcmi bələdiyyənin maliyyə potensialından, müvafiq olaraq bələdiyyə ərazisində yaşayan əhali sayından və digər amillərdən asılı olaraq dəyişir.²⁵

Bələdiyyə büdcələrinin dövlət büdcəsindən ayrılan dotasiyadan yüksək səviyyədə asılılığının olması müsbət hal deyildir. “Büdcə sistemi haqqında” qanunda bələdiyyələrə (yerli özünüidarəetmə orqanlarına) dotasiya şəklində dövlət büdcəsindən ayrılan vəsaitlər müdafiə edilən xərc maddələrinə aid deyildir. Məhz buna görə də dövlət büdcəsində müəyyən gərginlik hiss olunduqda haqqında danışdığımız xərc maddəsi ixtisar edilə bilər.²⁶

Müvafiq bələdiyyə ərazisində konkret məqsədlər, sosial və iqtisadi inkişafı tarazlaşdırmaqdan ötrü proqramların reallaşdırılması üçün dövlət büdcəsindən subvensiya şəklində pul vəsaitləri ayrılır. Verilən subvensiyalar təyinatı üzrə istifadə olunmasa dövlət orqanlarına qaytarılır. Bələdiyyələrin ayrılan subvensiyaların düzgün sərf edilməsinə müvafiq dövlət orqanları nəzarət edir. Belə ki, subvensiyanın icra müddəti bitdikdən sonra onu ayıran dövlət orqanına subvensiyanın xəclənməsi istiqaməti barədə bələdiyyələr tərəfindən müvafiq hesabat verilir.

Dotasiya və subvensiyadan başqa icra hakimiyyəti orqanlarının verdikləri qərarlara əsasən yerli büdcələrin xərclərinin artması yaxud gəlirlərinin azalması halları olduqda, müvafiq şəkildə artma yaxud azalma məbləğləri həcmində qeyd olunan qərarları verən orqan tərəfindən kompensasiya edilir. Bələdiyyə orqanları isə onlara verilən kompensasiya həddində bu qərarları həyata keçirirlər.

---

²⁵ Nurpaşa Novruzov: “Maliyyə”, 2007

²⁶ Nurpaşa Novruzov: “Maliyyə”, 2007

Bundan başqa təcrübədə bələdiyyələrə qaytarılmaq şərtilə müəyyən müddətə büdcə ssudası da verilir.

Göründüyü kimi subvensiyalar istifadə olunduqdan sonra onlar üçün hesabat verilir. Bu da onların təyinatı üzrə sərf edilməsi üçün əsas yaradır. Nəzarət mexanizmi bu vəsaitlər üzərində çox olur. Dövlət büdcəsindən bələdiyyə qurumlarına ayrılan dotasiyalar üçün də belə qeydiyyatın olması və maliyyə nəzarəti mexanizminin tətbiq olunması daha səmərəli olardı.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz məsələlər bələdiyyələrin maliyyə vəsaitlərinin yetərinə olmasının vacibliyini göstərir. Bələdiyyə maliyyə sisteminin formalaşdırılması mənbələrinin səmərəliliyinin artırılması üçün aşağıda qeyd etdiyimiz təkliflərin nəzərə alınaraq tətbiq edilməsi məqsədəuyğun hesab edirik.

- ✓ Ölkə üzrə bələdiyyələrin optimal sayı müəyyənləşdirilərək bu sayə uyğun islahatların aparılması;
- ✓ Bələdiyyələrin gəlir formalaşması mənbələrinin arealının genişləndirilməsi üçün müvafiq tədbirlərin görülməsi;
- ✓ Bələdiyyələrin maliyyə problemlərinin araşdırılması və bu problemlərin aradan qaldırılması üçün konkret təkliflərin hazırlanması;
- ✓ Bələdiyyə büdcələrinə toplanan yerli vergilərin və yığımların, həmçinin digər vəsaitlərin vaxtında və tam həcmdə toplanmasını təmin etmək üçün müvafiq tədbirlərin görülməsi;
- ✓ Bələdiyyə idarəetməsi, bələdiyyə maliyyələşməsi sahəsində dünya təcrübəsinin öyrənilməsi və onların yerli şəraitə uyğunlaşdırılıb tətbiq olunması;
- ✓ Bələdiyyələrin gəlir və xərclərinin tənzimlənməsi və digər məqsədlərlə bələdiyyə qurumlarına ayrılan vəsaitlərin, xüsusən dövlət büdcəsindən ayrılan dotasiyaların təyinatı üzrə sərf olunmasının müvafiq maliyyə nəzarəti mexanizminin tətbiq olunması;
- ✓ Bələdiyyələrin gəlir və xərcləri, maliyyələşmə mənbələrinin formalaşması və istifadəsi üzrə müvafiq qanunvericilik bazasınının təkmilləşdirilməsi.

3.2. Bələdiyyə maliyyələsinin idarə olunması metodlarının təkmilləşdirilməsi

Bələdiyyə maliyyəsinin idarə edilməsində idarəetmə metodları (planlaşdırma, proqnozlaşdırma, nəzarət və s.) bələdiyyə maliyyəsinin idarə edilməsi mexanizminin alətləri olaraq müstəsna əhəmiyyətə malikdir. Bələdiyyə maliyyəsinin düzgün idarə edilməsi müvafiq idarəetmə metodlarının tətbiq edilməsi ilə mümkündür. Bazar münasibətləri inkişaf etdikcə maliyyənin idarə edilməsinin metodlarının da əhəmiyyətliliyi paralel olaraq artır.

Maliyyə planlaşdırılması makro səviyyədə ölkə iqtisadiyyatının planlaşdırılmasının tərkib elementidir. Bələdiyyə maliyyəsinin planlaşdırılması maliyyənin idarə olunmasında müstəsna, istiqamətləndirici rol oynamaqla, maliyyə sisteminin fərqli həlqələrində maliyyə vəsaitlərinin bölgüsünün formalarını və metodlarını özündə təcəssüm etdirən planlar əsasında reallaşdırılır. Bələdiyyələrin əsas maliyyə planı bələdiyyə büdcəsi olduğuna görə bələdiyyə büdcəsində özünün müvafiq maliyyə siyasətini həyata keçirmək üçün bələdiyyə orqanlarının sərəncamında olan maliyyə vəsaitləri cəmləşir. Bələdiyyə orqanlarının büdcə planlaşdırılması maliyyə planlaşdırılmasında əhəmiyyətli mövqe tutur. Belə ki, maliyyə planları planlaşdırılan müvafiq dövr ərzində pul vəsaiti fondlarının formalaşdırılmasını, sərf edilməsini ehtiva edir və bununla maliyyənin idarə olunmasının bütün prosesi müəyyən olunur.

Bələdiyyə qurumlarının maliyyə proqnozlaşdırılması müvafiq orqanların maliyyələşməsinin əsasıdır. Burada maliyyələşmələrə olan tələbatın və onun mənbələrinə dair proqnozların verilməsi əsas məsələlərdəndir. Proqnozlaşdırılmanın aparılmasında ötən illərin nəticələrinə, cari dövrdə mövcud duruma və digər amillərin tendensiyası nəzərə alınır. Bələdiyyə büdcələrin dəqiq proqnozunun verilməsi onun büdcə planlaşdırılmasında mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Düzgün maliyyə planlaşdırılması və proqnozlaşdırılması bələdiyyə maliyyəsinin idarə olunmasında xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Əvvəlcədən müəyyənləşdirilmiş plan göstəriciləri əsasında maliyyə vəsaitlərinin plana uyğun şəkildə sərf edilməsi

bələdiyyə orqanlarının maliyyə problemləri ilə qarşılaşmasının müəyyən mənada qarşısını ala bilər.

Bələdiyyələrin maliyyə münasibətlərində idarəetmənin nəzarət metodu maliyyə siyasətinin reallaşdırılması üçün onların maliyyə fəaliyyəti üzərində nəzarətdir. Nəzarət metodu ayrılan bələdiyyə vəsaitlərinin təyinatı üzrə sərf edilməsində, müvafiq kənarlaşmaların qarşısının alınmasında vacib əhəmiyyət kəsb edir. Həm dövlət, həm müəssisə, həm də bələdiyyə maliyyə vəsaitlərinin təyinatı üzrə sərf edilməsi üzərində nəzarət mexanizminin olması bütün dövrlərdə aktual məsələlərdən olmuşdur.

Bu gün bazar iqtisadiyyatının sürətli şəkildə inkişaf etdiyi bir şəraitdə müvafiq maliyyə idarəolunma metodlarının təkmilləşdirilməsini tələb edir. Hazırki şəraitdə bələdiyyə maliyyəsində müvafiq idarəetmə metodlarının təkmilləşdirilməsi üçün aşağıda qeyd olunanların nəzərə alınması effektiv ola bilər:

- Maliyyə vəsaitlərinin sərfi üzrə plan və proqnoz göstəricilərinin əvvəlcədən tərtib edilməsi sisteminin təkmilləşdirilməsi;
- Müvafiq sahədə aparıcı ölkələrin təcrübəsinin öyrənilməsi və Azərbaycanın bələdiyyə maliyyəsi sistemində tətbiqi imkanlarının araşdırılması;
- Müvafiq sahədə nəzarət mexanizminin təkmilləşdirilməsi.

Bazar iqtisadi münasibətlərinin inkişafının yüksək pilləyə çatdığı bir şəraitdə bələdiyyələrin maliyyə resurslarının formalaşması, istifadəsi və idarə olunması yeni metodların tətbiq olunmasını zəruri edir. Azərbaycan Respublikasında bələdiyyələr yaradılarkən öz fəaliyyətində onlara müstəqillik verilmişdir. Regional iqtisadi və sosial inkişafda bələdiyyə orqanlarına özünəməxsus vəzifə və məsuliyyətlər müəyyənləşdirilmişdir. Bələdiyyə qurumlarının qarşısında qoyulan vəzifələri həyata keçirməkdən ötrü müxtəlif şərtlər tələb edilir. Haqqında danışılan şərtlərin içərisində əsas yeri bələdiyyə orqanlarının geniş areallı maliyyə ehtiyatlarına malik olması tutur.

Qanunvericilikdə təsbit olunduğu kimi demokratiyanın əsas prinsipi olaraq əhalinin rifah halının təmin edilməsi üçün bələdiyyələrə verilən səlahiyyət və vəzifələri reallaşdırmaqdan ötrü bələdiyyə orqanları maliyyə resurslarına malik olmalıdır.

Bələdiyyə fəaliyyətinin təşkil olunmasında başlıca amil olan maliyyə məsələlərində bəzi problemlər özünü göstərir. Bu problemlər həm nəzəri, həm də praktiki olaraq özünü təcəssüm etdirir.

Mövcud problemlərin həlli istiqamətində atılan addımlardan biri “Büdcə sistemi haqqında” Qanununda olunan 2 dəyişikliyi qeyd edə bilərik. Bu dəyişikliklər bələdiyyə büdcələrinin genişləndirilməsi baxımından çox vacibdir. “Büdcə sistemi haqqında” qanunda olunan dəyişiklikdən biri bələdiyyə orqanlarına dövlət maliyyə dəstəyinin olunması ilə bağlı idi. Belə ki, dəyişiklikdən əvvəl də maliyyə köməkliliyi ilə bağlı müddəa var idi amma konkret deyildi. Subvensiyanın ayrılmasının dəqiq mexanizminin olmaması təcrübədə müəyyən problemlər yaradırdı. Dəyişiklikdən sonra konkret müddət də daxil edilməklə subvensiyanın ayrılması dəqiq müəyyən edildi.

Digər bir dəyişiklik, bələdiyyə orqanlarına ayrılan dotasiyanın həddinin müəyyənləşdirilməsi ilə bağlıdır. Dəyişiklikdən əvvəl maliyyə vəziyyətindən, kiçik və ya böyük olmasından asılı olmayaraq bütün bələdiyyələrə bir-birindən çox fərqlənməyən dotasiyalar ayrılırdı. Dəyişiklikdən sonra dotasiyanın həddinin hesablanmasına görə konkret kriteriyalar müəyyən olunmuşdur (məsələn, bələdiyyənin gəlirləri, xərcləri, bələdiyyə ərazisində yaşayan əhalinin sayı, ölkənin maliyyə resurslarının formalaşmasında bələdiyyələrin xüsusi çəkisi, bələdiyyənin yaşayış məntəqələrinin cəbhə xəttində, yüksək dağlıq ərazidə, sərhəd zonasında olması və s.).

Bələdiyyə maliyyəsinin idarə olunmasında bələdiyyə kredit münasibətləri də xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Yerli Özünüidarə haqqında Avropa Xartiyasının (9-cu maddə, 1 və 4-cü bəndlər) tələblərinə uyğun olaraq, yerli özünüidarəetmə orqanları

milli iqtisadi siyasət həddində kifayət həcmdə maliyyə resurslarına malik olmaqla bərabər əsaslandıqları maliyyə sistemləri kifayət qədər müxtəlif olmalıdır. Sözügedən orqanların maliyyə resurslarının müəyyən hissəsini yerli vergilər, rüsumlar, digər hissəsini dövlət tərəfindən ayrılan tarazlaşdırıcı transfertlər olduğu halda, qalan hissəsini isə kapital bazarından cəlb edilən resurslar formalaşdırmalıdır. Xartiyada həmçinin qeyd edilir ki, yerli özünüidarə qurumları qanun çərçivəsində milli borc kapitalı bazarından istifadə etmək imkanı olmalıdır. Dünya praktikasında bələdiyyələrin borc bazarına çıxış imkanı iki üsulla təmin edilir:

- ✓ qiymətli kağızlar bazarının vasitəçiliyi ilə borclanma (bələdiyyə istiqrazlarının buraxılması ilə);
- ✓ birbaşa olaraq maliyyə-kredit institutları ilə borclanma.

Bələdiyyə orqanları böyük əhali kütləsinə istiqamətlənə borc qiymətli kağızları da buraxa və cəlb edilmiş resursları bələdiyyələrin müvafiq proqramlarının həyata keçirilməsində istifadə edə bilərlər. Hal-hazırda bütün regionlarda sosial-iqtisadi inkişafı yüksəltmək üçün ən önəmli, vacib amillərdən əsaslardan biri yeni maliyyələşmə aləti kimi bələdiyyə qiymətli kağızlarının buraxılmasının təmin edilməsidir.

Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 28 oktyabr 2016-cı il 422 nömrəli qərarı ilə “Dövlət və bələdiyyə qiymətli kağızlarının emissiyası və tədavülü Qaydaları” təsdiq olunmuşdur. Yeni qəbul olunan bu qərarı bələdiyyələrin maliyyə vəsaitlərinin formalaşdırılması və idarə olunmasının təkmilləşdirilməsi istiqamətində atılan vacib addımlardan biri kimi qeyd etmək olar.

Bu qərarla bələdiyyələrin istiqraz buraxmaq qaydaları təsbit olunmuşdur. Bələdiyyə istiqrazlarının buraxılmasının müəyyən şərtləri vardır. Bu şərtlərdə bələdiyyə orqanının adı, yerləşdiyi ərazi, elektron ünvanı, internet səhifəsi, bələdiyyə üzvləri barədə məlumatlar əks olunur. Bunlarla yanaşı bələdiyyə istiqrazları haqqında aşağıdakı qeyd olunan məlumatlar göstərilir:

- istiqrazların sayı və nominal dəyəri;

- istiqrazların valyutası;
- Mərkəzi Depozitarın yerləşdiyi yer (hansı ki, istiqrazların uçotunu və saxlanılmasını aparır);
- istiqrazlar ilə təsbit edilən hüquqlar, bu hüquqların həyata keçirilməsi və məhdudiyətlər;
- faizlərin ödənilməsinin müddəti, tarixi;
- əsas borc məbləğinin və ya faizin ödənilməsi üçün iddia vaxtı;
- istiqrazın faiz dərəcəsi təyin edilmədiyi halda, onun faiz dərəcəsinin hesablanması üsulu, bu barədə məlumatlar və faiz dərəcəsinin müəyyən edilməsinin mənbələri;
- ödənişlər üzrə müvafiq agentin (hesablaşma agent) adı;
- əgər istiqrazların geri satın alınması ilə bağlı şərtlər varsa bu barədə məlumat;
- istiqrazların gəlirlilik dərəcəsinin hesablanma qaydası;
- əgər investörləri təmsil edən təşkilat varsa, bu barədə məlumat;
- istiqrazların emissiyası barədə qərarın qəbul olunması tarixi, nömrəsi;
- istiqrazları əldə etmək üçün hər hansı məhdudiyətlər varsa, bu barədə məlumatlar;
- istiqrazın gəlirlərindən verginin tutulması haqqında məlumat və bu gəlirlərdən vergi tutulması üzrə emitentin öhdəliyi;
- istiqrazların yerləşdirilməsinin başlanma (həmçinin başa çatma) tarixi;
- istiqrazların yerləşdirilməsi qaydaları;
- istiqrazların dəyərinin ödənilməsi qaydaları, investörlərin istiqrazlarla təchiz olunması şərtləri;
- istiqrazların təklif edilən qiyməti;

Dünya praktikasında da bələdiyyə istiqrazları geniş yayılmışdır. Əsasən bədiyyə orqanları tərəfindən buraxılan bu istiqrazlar müəyyən investisiya layihələrinin həyata keçirilməsinin maliyyələşdirilməsi üçün emissiya olunur. Bu istiqrazlar üzrə gəlirlilik, həmçinin əsas borc üzrə vəsait həmin investisiya layihəsinin reallaşdırılmasından yaranan gəlirlərdən ödənilir.

İnkişaf etmiş ölkələrdə bələdiyyə ərazisi daxilində əhəmiyyətli layihələrin həyata keçirilməsi üçün bələdiyyə istiqrazlarının istifadə etməklə maliyyə vəsaitləri cəlb edilir. Toplanan bu pullarla zəruri layihələr reallaşdırılır. Bələdiyyə istiqrazları qiymətli kağız olaraq əlverişli hesab olunur. Çünki, əvvəldən müəyyən edilmiş müddət başa çatdıqdan sonra istiqraz sahiblərinə istiqraza verdikləri puldan əlavə faiz ödənilir. Həmçinin, bələdiyyə istiqrazları çevik borclanma vasitəsidir. Buraxılan zamanı şərtlərdə faiz dərəcəsinin dəyişdirilməsi, vaxtından əvvəl ödənilməsi kimi məqamlar nəzərdə tutula bilər. Bəzən bələdiyyə istiqrazları girov predmeti olaraq da istifadə edilir.

Bələdiyyə istiqrazlarının üstün cəhətləri cəlb olunmuş vəsaitlərdən istifadə etməklə bələdiyyə ərazisində müvafiq sosial və infrastruktur layihələrini həyata keçirmək, borc vəsaitlərini daha əlverişli şərtlərlə cəlb etmək (bank kreditləri ilə müqayisədə), eyni zamanda müəyyən kreditorların maliyyə vəsaitlərini cəlb etməklə borclanma kimi xərcləri azaltmaqdır. Vergi və digər gəlirlər hesabına daxil olan vəsaitlər azlıq təşkil etdiyi halda bələdiyyə istiqrazlarının buraxılması vəsait cəlb edilməsində mühüm rol oynayır. Hansı ki, vergi gəlirlərinin səviyyəsi bələdiyyə büdcələrində payı böyük çəkiyə malik deyildir.

Belə ki, 2012-cü ildə bu göstərici 32.8 faiz, 2015-ci ildə vergi gəlirlərinin ümumi büdcə yekununda xüsusi çəkisi 37.6 faiz təşkil etmişdir. Bələdiyyə gəlirləri müəyyən miqdarda artsa da yerli büdcə gəlirləri respublika üzrə adambaşına düşən məbləği xeyli azdır. Belə ki, yerli büdcələrin adambaşına düşən gəlirləri təxmini hesablamara əsasən 4 manata bərabərdir. Müqayisə üçün deyək ki, bu göstərici Şərqi Avropa ölkələrindən orta hesabla 50 dəfə, Gürcüstandan isə 15 dəfəyə qədər azdır.

Yuxarıda aparılan təhlillərə əsaslanaraq bələdiyyələrin maliyyə imkanlarının artırılması üçün aşağıdakı qeyd edilən tədbirlərin həyata keçirilməsi məqsədamüvafiq olardı.

- ❖ bələdiyyə orqanlarına səlahiyyətlərini həyata keçirmək üçün dayanıqlı maliyyə mənbələrinin verilməsi imkanlarının araşdırılması və belə mənbələrin verilməsinin təmin olunması;
- ❖ müvafiq icra hakimiyyəti orqanlarının fəaliyyətlərinin optimallaşdırılması, oxşar səlahiyyətlərin ləğv edilərək bələdiyyə orqanlarına verilməsi və müvafiq sistemin təkmilləşdirilməsi;
- ❖ bələdiyyə qurumları üçün dayanıqlı maliyyə mənbələrinin formalaşdırılması üçün müvafiq sahədə inkişaf etmiş dünya ölkələrinin praktikasından istifadə edilməsi;
- ❖ fiziki şəxslərdən alınan əmlak vergisinin tutulma formalarının təkmilləşdirilməsi;
- ❖ vergi sisteminin təkmilləşdirilməsi istiqamətində müvafiq tədbirlərin görülməsi və yerli vergilərin və rüsumların yığılmasında maksimum dərəcədə şəffaflığın təmin edilməsi;
- ❖ bələdiyyə orqanlarına dövlət büdcəsindən verilən transfertlərin ayrılma mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi istiqamətində dünya təcrübəsinin öyrənilməsi və Azərbaycan reallığına tətbiq edilməsi;
- ❖ bələdiyyə qurumlarına məqsədsiz transfertlərlə paralel olaraq məqsədli transfertlərin verilməsinin təmin olunması;
- ❖ bələdiyyələrin uyğun şərtlərlə kredit alması üçün əlverişli mexanizmlər işlənilib hazırlanması və onların kredit alma imkanlarının təmin edilməsi üçün qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi;
- ❖ bələdiyyə qurumlarının inkişafını təmin edən maliyyə fondlarının yaradılmasının dəstəklənməsi.

3.3. İnkişaf etmiş dünya ölkələrinin bələdiyyə maliyyəsinin formalaşması və idarə olunması təcrübəsinin Azərbaycan reallığına tətbiqi.

Dünya ölkələri inkişaf səviyyələrinə görə fərqləndikləri kimi, maliyyə resurslarına, onun formalaşması mənbələrinə, idarəetmə və nəzarət mexanizminə görə də fərqlilikləri vardır. Bu fərqliliklər həm dövlət maliyyə sistemində, həm bələdiyyə maliyyəsində, həm də maliyyə sisteminin digər səviyyələrində bu və ya digər dərəcədə özünü göstərir.

İnkişaf etmiş ölkələrdən biri olan Almaniya Federasiyasında vergilər, iştirak payları, daşınmaz əmlakdan gəlirlər, dövlət yardımları və vergi payları yerli özünüidarəetmə orqanlarının ən mühüm gəlir mənbələrini təşkil edir. Bu gəlir mənbələrindən bələdiyyələrin ümumi gəlirləri içindəki ağırlığı fərqlidir və bələdiyyədən bələdiyyəyə də fərqlilik göstərir.

Vergilərin nisbətlərinin müəyyənləşdirilməsi məsələsində bələdiyyələrin əhəmiyyətli səlahiyyətləri var və vergi gəlirləri bələdiyyə gəlirlərinin üçdə birini təşkil edir. Ən mühüm vergilər əməliyyat vergisi və əmlak vergisidir. Əməliyyat vergisi, bələdiyyə sərhədləri daxilində müəssisələlərdən, bu təşkilatların vəsaitləri və hasilatları nəzərə alınmaqla alınır. Bu səbəbdən əməliyyat vergisindən əldə ediləcək gəlir hər bələdiyyə üçün eyni deyil. Əmlak vergisi isə torpaq, ərazi və bina vergilərindən ibarətdir. "A Qrupu" əmlak vergiləri kənd təsərrüfatı ərazilərinə tətbiq olunan əmlak vergisidir. "B Qrupu" əmlak vergiləri bütün yer və ərazilərdən alınır. Əyləncə vergisi, içkilərə görə vergi bələdiyyələrin sərhədləri içərisində topladıqları digər vergilərdir.

Almaniyada bələdiyyələr bəzi xidmətlər qarşılığında o xidmətlərdən bilavasitə istifadə edən vətəndaşlardan iştirak payı ala bilərlər. Məsələn, qəbiristanlıqlar, zibil toplamaq, küçələrin təmizlənməsi qarşılığında və kanalizasiya xidməti qarşılığında alınan ödənişlər, üzgüçülük hovuzları üçün ödənen giriş haqları, ailə qurmaq üçün üçün ödənilən ödənişlər və s. Tikinti xidmətləri üçün alınan iştirak payları isə,

prospekt və küçələrin tikintisi, işıqlandırma xidməti və səkilərin tikintisi kimi xidmətlər üçün alınır.

Almaniyada yerli hakimiyyət orqanları kimi bələdiyyələr və rayonların xərcləri, yerinə yetirdikləri xidmətlərə mütənasib olaraq artır. Bir tərəfdən cari xərclər kimi ümumi idarəetmə xərcləri əsas xərclərdəndir. Dövlət təhlükəsizliyini və rejimini təmin etmək üçün edilən xərclər, sosial müdafiə xərcləri, təhsil, səhiyyə, mədəniyyət və idman xidmətlərinə dair xərclər, mənzil tikintisi və nəqliyyat xərcləri digər xərc kimi sayıla bilər. Şəhər infrastruktur obyektləri və iqtisadi və sənaye fəaliyyətləri üçün edilən xərclər də var.

Fransada eynən dövlət kimi yerli hakimiyyət orqanları da xərclərini ödəmək üçün vergi toplama yolundan istifadə edirlər. Lakin yerli hakimiyyətlərin bu sahədə normativ gücləri yəni tənzimləmə səlahiyyətləri məhdudiyətlidir. Buna görə yeni vergi əmələ gətirə, ya da var olan bir verginin quruluşunu dəyişdirə, ləğv edə və ya vergi borclarının çərçivəsini müəyyən edə bilmirlər. Çünki bu cür səlahiyyətlərdən istifadə dövlətin, yəni mərkəzi hakimiyyətin inhisarındadır. Buna baxmayaraq yerli özünüidarəetmə orqanları öz hesablarına vergi toplama və verginin miqdarını sərhədləri daxilində həll etmək hüquqları ilə təchiz edilmişlər. Yerli özünüidarəetmə orqanlarının birbaşa topladıqları vergilər arasında ən əhəmiyyətliəri iqtisadiyyata kömək vergisi, mənzil vergisi, ərazi vergisi sayıla bilər. Birbaşa vergilər yerli hakimiyyət orqanlarının vergi gəlirlərinin yüzdə səksənini yaradır, qalan hissə vergi gəlirlərini isə dolaylı vergilər təşkil edir. Vergilərlə bərabər bir də dövlətin yerli hakimiyyətlər arasındakı bərabərlik prinsipini təmin etmək, mövcud vəziyyətdəki yerli özünüidarəetmə orqanlarının maliyyə vəziyyətlərini yaxşılaşdırmaq, səlahiyyət dövrlərindən qaynaqlanan xərclərin ödənməsini təmin etmə məqsədi ilə "dotasiya" olaraq adlandırılan dövlət yardımları da var. Dövlətin 2011-ci ildə yerli hakimiyyət orqanlarına verdikləri bu yardımlar 75 milyard avro ətrafında olmuşdur. Yerli özünüidarəetmə orqanlarının həmçinin başqa qurumlar kimi borc imkanları var. Son olaraq yerli özünüidarəetmə orqanları bütün inzibati vahidlər kimi təqdim etdiyi xidmətin əvəzini almaqla əlavə bir gəlir əldə etmək imkanına malikdirlər.

İsveçdə yerli özünüidarəetmə orqanları maliyyə cəhətdən olduqca müstəqildirlər. Belə ki, onların gəlirlərinin az məbləği mərkəzi hökumət tərəfindən təmin olunur. Gəlirləri əsasən, yerli vergilərdən və xidmətlərdən əldə etdikləri gəlirlərdən təmin edilir. Hökumətdən olunan təxsisatlar adətən bələdiyyələrə xüsusi bir vəzifə verildiyi halda edilir. İsveçdə yerli özünüidarəetmə orqanlarının gəlirlərini aşağıdakı başlıqlar altında birləşdirmək olar:

Vergilər. Bələdiyyələr xərclərini qarşılamaq üzrə vergi qoya bilirlər. Vergi gəlirlərinin təxminən üçdə ikisini gəlir vergisi təşkil edir. Bələdiyyələrin vergiləri mərkəzi administrasiya tərəfindən toplanılır.

Ödənişlər. Bələdiyyə məclisləri özlərinin təklif etdikləri xidmətlər müqabilində pul alırlar. Əgər qarşılığında pul aldıqları xidmət özləri tərəfindən təqdim edilən zəruri bir xidmətdirsə, pulu bu xidməti təqdim edən yeganə hakimiyyət orqanı olmalarını qiymətləndirərək alırlar. Bu pullar, əsasən, yerli məclislər tərəfindən edilən tariflər çərçivəsində müəyyən edilir. "Əsas Ödəniş Qaydası" adı verilən qayda, təqdim olunan xidməti keçən bir ödənişin alınmasının qarşısını alır.

Dövlət subsidiyaları. İsveçdə dövlət yardımları da mühüm gəlir mənbəyini təşkil edir. Dövlət yardımları adətən yerli özünüidarəetmə orqanlarının maliyyələri arasındakı ziddiyyətləri aradan qaldırmaq məqsədilə aparılır. 1993-ci ildə bu məsələdə çox əhəmiyyətli bir dəyişikliyə gedilərək bir çox məsələlər üçün dövlət yardımı aradan qaldırılmış, ümumi dövlət yardımı sistemə keçilmişdir. Bu yardımda əsas diqqət yerli hakimiyyət orqanlarının sərhədləri daxilində yaşayan insan sayına verilmişdir.

Maliyyə bərabərləşdirməsi. İsveçdə rayon və bələdiyyələr üçün eyniləşdirdirici sistem 1996-cı ildə qüvvəyə minmişdir. Bu sistem "gəlirləri eyniləşdirmək" və "xərcləri eyniləşdirmək" olaraq iki hissədən ibarətdir. Bu sistem yerli özünüidarəetmə sisteminin öz içində bir sistemdir və dövlətdən alınan heç bir fond burada istifadə edilmir. Gəlirləri eyniləşdirmək vergi bazası üzərində qurulmuşdur. Əgər bir rayon və ya bələdiyyənin vergi tutumu ölkə hesablamasının altında yerləşirsə həmin yerli

vahid dövlətdən yardım alır. Dövlətin verdiyi bu yardım vergi tutumu ölkə hesablamasının üzərində olan yerli orqanlardan alınaraq qarşılır. Yəni dövlət mərkəzdən hər hansı bir mənbə ortaya qoymur. Gəlir eyniləşdirmə sistemi biri rayonlar, digəri isə, bələdiyyələr üçün olmaqla iki alt hissədən ibarətdir. Xərclərin sinxronlaşdırılması isə, struktur olaraq mənfə vəziyyətdə olan rayon və bələdiyyələrin dövlətdən yardım alması şəklində olur. Bu vəsait də yenə gəlir eyniləşdirməkdə olduğu kimi yaxşı vəziyyətdə olan rayon və bələdiyyələrdən maliyyə edilir.

Amerika Birləşmiş Ştatlarında yerli özünüidarəetmə orqanlarının həyata keçirdikləri xidmətlərə mütənasib olaraq gəlir mənbələri olduqca çoxdur. Bu mənbələrin başlıcaları aşağıdakılardır:

- a) Yerli vergilər. Yerli vergilər ən əsas gəlirlərdir. Yerli orqanlar ştat qanunvericiliyi çərçivəsində fəaliyyət göstərmək üçün birbaşa əyalət qanunları ilə qoyulan vergiləri toplama və ya bu qanunun müəyyən etdiyi sərhədlər daxilində vergi qoyma səlahiyyətinə malikdirlər. Bu vergiləri əmlak vergiləri, satış vergiləri və gəlir vergiləri olmaqla üç əsas qrupa ayırmaq olar.
- b) İanə və yardımlar. ABŞ-da yerli hakimiyyətlər əhəmiyyətli miqdarda ianə və yardım alırlar. Dövlət ştatlara və yerli hakimiyyət orqanlarına maddi yardım göstərərəkən ümumi əhali sayı, şəhər əhalisi, adambaşına düşən gəlir, gəlir vergisi kimi meyarlara baxır. Ümumiyyətlə, dövlətin daha alt vahidlərə etdiyi yardımların təxminən üçdə biri əyalətlərə, qalan üçdə ikisi isə yerli hakimiyyət orqanlarına ötürülür.
- c) Borclanmalar. Borc yolu ilə əldə olunan gəlirlər də yerli idarəetmə xidmətlərinin maliyyələşdirməsində mühüm yer tutur. Yerli hakimiyyətlərin bir çoxu kapital ehtiyaclarını borc yolu ilə əldə edir. Bu daha çox yerli hakimiyyət orqanları istiqraz çıxararaq, istiqraz sahiblərinə müəyyən qədər faiz ödəyərək həyata keçirir.

Nəzərdən keçirdiyimiz dünya ölkələrində bələdiyyə maliyyəsinin formalaşması istiqamətləri ilə bağlı müxtəlif formalarla qarşılaşdıq. Dünya təcrübəsinə nəzərə alaraq

Azərbaycanda bələdiyyələrin gəlirlərinin formalaşması istiqamətlərinin təkmilləşdirmək üçün aşağıdakı qeyd etdiyimiz təkliflərin nəzərə alınması məqsədəuyğun olardı:

- ✓ bələdiyyə orqanlarının maliyyə ehtiyatlarının formalaşması istiqamətlərinin təkmilləşdirilməsi üçün ayrı-ayrı ölkələrin təcrübəsinin öyrənilməsi və mövcud vəziyyət nəzərə alınmaqla Azərbaycana tətbiqi imkanlarının araşdırılması;
- ✓ idarəetmə strukturlarının təkmilləşdirilməsi istiqamətində atılan addımlar üzrə müvafiq yerli icra orqanlarının səlahiyyətlərinin bələdiyyələrə verilməsi imkanlarının araşdırılması;
- ✓ bələdiyyə qurumlarına verilən əlavə səlahiyyətlərə görə yerli icra hakimiyyəti orqanlarına ayrılan müvafiq miqdarda vəsaitlərin bələdiyyələrə ayrılmasının təmin edilməsi;
- ✓ bələdiyyələrin borclanma formalarının araşdırılması və yerli şəraitin imkanları nəzərə alınmaqla tətbiq edilməsi istiqamətində müvafiq qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Bazar iqtisadiyyatında maliyyə münasibətləri inkişaf etdiyi bir şəraitdə maliyyə sferasının tərkib hissəsi olan bələdiyyə maliyyəsi də ona paralel olaraq təkmilləşdirmə tələb edir. Bütün dəyişən proseslər bələdiyyələrin maliyyə ehtiyatlarının dayanıqlılığının təmin edilməsi üçün zəmin yaradır. Onların qarşısına qoyulan vəzifələrin həyata keçirilməsi üçün bu vəsaitlərin dayanıqlılığının olması vacib şərtlərdən biri kimi ön plana çıxır.

Azərbaycanda 1999-cu ildə keçirilən ilk bələdiyyə seçkilərindən sonra 2000-ci illərin əvvəllərində bələdiyyə orqanları formalaşmağa başladı. Respublikamızda regionların sosial və iqtisadi inkişafın yüksəldilməsi qarşıya bir məqsəd kimi qoyulduğu zamanda bələdiyyələrin bu prosesdə iştirakı mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Bələdiyyələrin mövcud vəziyyətə uyğun inkişaf səviyyəsinin təmin edilməsi, fəaliyyətlərinin rahat şəkildə həyata keçirə bilmələri üçün güclü iqtisadi bazanın olması, formalaşdırılması, mövcud imkanların daha da təkmilləşdirilməsi vacib əhəmiyyət daşıyır. Əsas etibarilə maliyyə vəsaitləri yerli (bələdiyyə) büdcələrdə formalaşan bələdiyyələrin fəaliyyətinin təmin edilməsində, onların qarşısına qoyulan vəzifələrin həyata keçirilməsində, ayrı-ayrı ərazilərin sosial, iqtisadi inkişafına töhfə verilməsində maliyyə resurslarına, maliyyə potensialına malik olmaları xüsusi əhəmiyyətə malikdir.

Dünya iqtisadiyyatında baş verən iqtisadi proseslərdə müxtəlif dəyişikliklərin gətirdiyi bir dövrdə, ayrı-ayrı ölkələrin milli valyutalarının dünyanın aparıcı xarici valyutalarına qarşı dəyərinin azaldığı bir şəraitdə, həm makro, həm də mikro səviyyədə gəlirlərin azaldığı zamanda maliyyənin əhəmiyyəti daha da artır. Maliyyə sisteminin tərkib hissəsi olaraq bələdiyyə maliyyəsinin rolu da bu proseslərə paralel olaraq yüksəlir.

Bələdiyyə maliyyəsi ilə bağlı problemləri 2 əsas blokda ümumiləşdirmək olar:

1. bələdiyyə qurumlarının gəlirlərinin formalaşması və bələdiyyələrin xərc öhdəliklərinin icra olunması ilə bağlı olan problemlər;
2. minimal sayda sosial standartların müəyyənəşdirilməsi ilə əlaqədar problemlər;

Birinci qeyd edilən problem birbaşa bələdiyyələrin maliyyə ehtiyatları ilə bağlıdır. Əsasən gəlirləri yerli vergilərdən və dövlət büdcəsindən transfertlərdən formalaşan bələdiyyələrə bu mənbələrdən də daxil olan vəsaitlərdə müəyyən vəziyyətlə bağlılıq və problemlər vardır. Belə ki, yerli vergilərin tam həcmdə və vaxtında daxil olmaması onların vəzifələrinin icra edilməsində problemlərin yaranmasına gətirib çıxarır.

Dövlət büdcəsindən bələdiyyə orqanlarına ayrılan vəsaitlər (xüsusilə dotasiyalar) onların maliyyə gücünün formalaşdırılmasına müəyyən rola malikdir. Amma bu vəsaitləri onların özlərinin birbaşa, sabit, dayanıqlı gəlirləri hesab etmək düzgün deyildir. Çünki dövlətdən ayrılan bu vəsaitlər hər il üçün fərqli ola, dövlətin iqtisadi vəziyyətindən asılı olaraq az və ya çox ola bilər. Ona görə də daha dayanıqlı maliyyə mənbələrinin formalaşdırılması üçün yeni mexanizmin formalaşdırılmasına ehtiyac vardır.

Qanunvericilikdə müəyyən olduğu kimi bələdiyyələrin gəlirləri sırasına həm yerli və həm də xarici, yəni beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən ayrılan qrant vəsaitləri də daxildir. Amma bələdiyyə orqanlarının qrant layihələri hazırlamaq üzrə təcrübələrinin zəifliyi haqqında danışdığımız istiqamətdəki fəaliyyətin çətin olmasına səbəb olur.

Bələdiyyə qurumlarının maliyyə vəziyyətini təhlil edərkən görünür ki, bələdiyyə gəlirlərində bələdiyyə əmlakının özəlləşdirilməsi ilə bağlı gəlirlər də vardır. Bu gəlirlər də müvəqqəti olduğu üçün dayanıqlı hesab etmək olmaz. Çünki bələdiyyə əmlaklarının zaman keçdikcə tükənməsi bu gəlirlərin azalmasına gətirib çıxarır.

Qanunvericilikdə bələdiyyə əmlakının icarəyə verilməsindən, bələdiyyə mülkiyyətində reklam yerləşdirilməsindən gəlirlər təsbit olunsa da, bunlar yüksək səviyyədə inkişaf etməyib və istənilən səviyyədə deyildir.

Bələdiyyə orqanları maliyyə bazarlarında həm kreditor, həm də debitor kimi çıxış edərək fəaliyyət göstərə bilər. Belə ki, bələdiyyə qurumları maliyyə bazarına müəyyən miqdarda qiymətli kağızlar yerləşdirməklə bəlli müddətli vaxt üçün maliyyə vəsaiti əldə edə bilər. Amma bu vəsaitin, borcun vaxt bitdikdən sonra necə qaytırılacağı hansı mənbə hesabına qaytarılacağı əvvəlcədən müəyyənləşdirilməli, hərtərəfli şəkildə, real vəziyyət və risk dərəcəsi nəzərə alınmaqla təhlil edilməlidir.

Bu gün ölkəmizdə sosial və iqtisadi sahədə dəyişiklərin baş verdiyi, yeni inkişaf yoluna qədəm qoyulduğu, struktur dəyişiklərinin reallaşdırdığı bir dövrdə bələdiyyə maliyyəsinin də müasir vəziyyətə uyğunlunun təmin olunması da zərurəti yaranır. Bazar münasibətlərinin inkişafına, aparılan dəyişiklərə uyğun olaraq, bələdiyyə maliyyəsinin də təkmilləşdirilməsinə ehtiyac vardır. Fikrimizcə, ölkə iqtisadiyyatının inkişafında bələdiyyə orqanlarının rolunun artırılmasından ötrü bələdiyyə maliyyəsinin təkmilləşdirilməsi üçün aşağıda qeyd etdiyimiz istiqamətlər əhəmiyyətli rol oynaya bilər:

- Bələdiyyə maliyyəsi sahəsində mövcud qanunvericilik bazasının yenidən işlənməsi və təkmilləşdirilməsi;
- Bələdiyyə qurumlarının digər maliyyələşmə formalarının, əlavə gəlir mənbələri imkanlarının araşdırılması;
- Bələdiyyə maliyyəsində qrant vəsaitlərin cəlb edilməsi imkanlarının araşdırılması və bu vəsaitlərin onların fəaliyyətində istifadə edilməsi üçün müvafiq tədbirlərin həyata keçirilməsi;
- Müvafiq sahədə mövcud dünya təcrübəsinin öyrənilməsi, onun yerli şəraitdə istifadə edilməsi üsullarının araşdırılması;

- Qanunvericilikdə təsbit edilmiş lakin passiv istifadə edilən bələdiyyə maliyyələşməsi (gəlirlər) formalarından daha aktiv istifadə edilməsi imkanlarının araşdırılması və stimullaşdırılması;
- Bələdiyyə orqanlarına məqsədli transfertlərin verilməsinin, münasib şərtlərlə kredit almalarının təmin edilməsi.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı

1. «Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası», 1995
2. «Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi», 2016
3. «Maliyyə» D. Bağirov, M. Həsənlı Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti-2011
4. “Bələdiyyə maliyyəsinin əsasları haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 1999
5. “Bələdiyyələrin statusu haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 1999
6. “Yerli (bələdiyyə) vergilər və ödənişlər haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 2001
7. Azər Hüseynov: “Dövlət və bələdiyyə maliyyəsinin problemləri”, 2006
8. Ataşov Bəyalı. “Maliyyə nəzəriyyəsi”, Bakı 2014
9. Nurpaşa Novruzov: “Maliyyə”, 2007
10. "Dövlət və bələdiyyə idarəçiliyi", “İqtisad Universiteti” Nəşriyyatı, Bakı-2011.
11. M.V.Kanqro: "Dövlət və bələdiyyə maliyyəsi". Ulyanovsk, 2010
12. P.N.Şulyak: "Maliyyə", Moskva, 2013
13. A.M.Babiç, L.N.Pavlova: "Dövlət və bələdiyyə maliyyəsi"
14. V.V.Kovalyov: "Maliyyə", 2006
15. M.V. Romanovski: "Maliyyə", 2013
16. N.İ.Ximiçev: "Maliyyə hüququ", 2004
17. M.V. Romanovski: Dövlət maliyyəsinin nəzəri və praktiki əsasları", 1998
18. R.Dornbuş, S.Fişer, R.Şmalenzi: "İqtisadiyyat", 2001
19. Hill D.R. :Yerli özünüidarəetmənin demokratik nəzəriyyəsi", London, 1974
20. Dövlət Statistika Komitəsinin (DSK) 2015 ildə bələdiyyə büdcələrinin icra olunmasına dair statistik bülleteni
21. "Yerli Özünüidarəetmə Haqqında" Avropa Xartiyası
22. Vergi jurnalı. 2012

23. 2015-ci il dövlət büdcəsinin icrasına dair illik hesabatə və qanun layihəsinə Hesablama Palatasının rəyi. (http://sai.gov.az/upload/files/REY_ICRA-2015.pdf)
24. 2015-ci ildə Sumqayıt bələdiyyəsinin fəaliyyətinə dair hesabat. (<http://sumqayit-bl.gov.az/index.php?id=461>)
25. 2015-ci ildə Türkiyədə yerli idarələrin ümumi fəaliyyət hesabatı. (<http://www.migm.gov.tr/yayinlar>)
26. “Bələdiyyə Qanunu”, Türkiyə, (nömrə: 5393)
27. Ölkə-ölkə yerli özünüidarətmələr. (www.todaie.edu.tr)
28. Dövlət və bələdiyyə maliyyəsinin funksiyaları, fəaliyyət prinsipləri. (<http://theory-of-money.ru>)
29. Prezident.az
30. www.stat.gov.az
31. vergijurnali.az
32. www.sai.gov.az
33. www.todaie.edu.tr
34. sumqayit-bl.gov.az
35. www.elibrary.az

XÜLASƏ

Maliyyə sisteminin tərkib hissəsi olan bələdiyyə maliyyəsi ayrı-ayrı ərazilərin sosial-iqtisadi inkişafının təmin edilməsində, infrastrukturun yaradılmasında, yerli problemlərin aradan qaldırılmasında mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu gün bələdiyyə maliyyəsinin formalaşması, onun düzgün idarə edilməsi aktual məsələlərdəndir.

Tədqiqat işinin yazılması zamanı müxtəlif mənbələrdən əldə olunmuş məlumatlardan istifadə olunmuşdur. Dissertasiya işinin hazırlanmasında tədqiqatın ümumelmi metod və üsullarından, yanaşmalarından istifadə olunmuşdur.

Dissertasiya işinin birinci fəslində yerli özünüidarəetmə orqanlarının (bələdiyyələrin), bələdiyyə maliyyəsinin mahiyyəti, onun maliyyə sistemində yeri, bələdiyyə maliyyəsinin nəzəri-metodoloji əsasları şərh olunmuş, bu barədə müxtəlif alimlərin, tədqiqatçıların fikirləri göstərilmiş, maliyyə sistemində bələdiyyə maliyyəsinin əhəmiyyətliyi əsaslandırılmışdır. İkinci fəsildə Azərbaycanda bələdiyyə maliyyəsinin formalaşması mənbələri, onun idarə olunması metodologiyası, xərc istiqamətləri şərh edilmiş və mövcud vəziyyət, problemlər əks olunmuşdur. Üçüncü fəsildə bələdiyyə maliyyəsinin formalaşması və idarə olunmasının təkmilləşdirilməsi yolları araşdırılmış, dünyanın aparıcı ölkələrinin təcrübəsi öyrənilmiş və müvafiq sahədə problemlərin aradan qaldırılması üçün təkliflər verilmişdir.

Резюме

Муниципальные финансы, которые являются составной частью финансовой системы, играют большую роль в обеспечении социально-экономического развития отдельных территорий, в создании инфраструктуры, в устранении локальных проблем. Сегодня одной из актуальных проблем является формирование муниципальных финансов и правильное управления ими.

При написании исследовательской работы были использованы информации, полученные из разных источников. В подготовке диссертационной работы были использованы общие научные методы и подходы исследования.

В первой главе диссертационной работы рассматривается сущность финансов органов местного самоуправления (муниципалитетов), муниципальных финансов, их место в финансовой системе, теоретико-методологические основы муниципальных финансов, были показаны мысли разных ученых, исследователей, был обоснован значимость муниципальных финансов в финансовой системе. Во второй главе рассматриваются источники формирования муниципальных финансов в Азербайджане, методология управления, направления расходов и было изображено текущее положение, проблемы. В третьей главе были исследованы пути формирования и совершенствования управления муниципальных финансов, были изучены практика ведущих стран мира и предложены устранить проблемы в соответствующей отрасли.

Summary

Municipal finance that constitutes the part of financial system is of great importance in provision of socio-economic development of different territories, establishment of infrastructure, elimination of local problems. Today, formation of municipal finance, its accurate management is the actual issue.

Information obtained from different sources are used in writing of research work. In preparation of thesis common scientific methods of research, approaches have been used.

In the first chapter of the thesis the essence of local self-governing bodies (municipalities), municipal finance, its place in financial system, the theoretical-methodological principles of municipal finance have been interpreted, the conceptions of different scientists, researchers in this concern have been referenced, the importance of municipal finance in financial system has been substantiated. In the second chapter the sources of formation of municipal finance in Azerbaijan, methodology of its management, the cost directions have been interpreted and current situation, problems have been reflected. In the third chapter the ways of formation of municipal finance and improvement of its management have been analyzed, the practice of leading countries of the world has been studied and proposals have been made for elimination of problems in relevant field.

Quliyev Sərvər Eldəniz oğlunun
“Bələdiyyə maliyyəsinin formalaşması və idarə olunması problemləri”
mövzusunda dissertasiya işinin

R E F E R A T I

Mövzunun aktuallığı. İqtisadi həyatda baş verən proseslərin daima yenilənməsi, bazar iqtisadiyyatının inkişaf etməsi maliyyə əməliyyatlarının, onun formalaşması mənbələrinin təkmilləşdirilməsini, bazar iqtisadiyyatının inkişaf səviyyəsinə uyğun şəkildə dəyişilməsini tələb edir. Məlum olduğu kimi maliyyə sisteminin tərkib hissələrindən biri də bələdiyyə maliyyəsidir. Ayrı-ayrı ərazilərdə əhaliyə daha yaxın olan, onların problemlərinin öyrənilməsində və qarşılınmasında birbaşa iştirak edən bələdiyyələr olduğu üçün onların bu prosedurları həyata keçirməyə, qanunvericiliklə müəyyən olunmuş şəkildə qarşılarına qoyulan vəzifələri və səlahiyyətləri yerinə yetirməyə yetərli maliyyə vəsaitlərinin olması əsas şərtlərdən biridir. Bazar iqtisadi münasibətlərinin dərinləşdiyi, kapitalizmin təcəssüm dairəsinin genişləndiyi bir şəraitdə maliyyə münasibətlərinin vacibliyi, bu resursların bazar münasibətlərinin tələbləri ilə idarəedilməsinin əhəmiyyətliliyi ön plana keçir. Regionların sosial-iqtisadi inkişafına dair qəbul edilən müvafiq dövlət proqramlarının və həmçinin digər proqramların icrası zəminində bələdiyyələrin də bu sahədə fəal iştirakının təmin edilməsi, proqramlarda göstərilən tədbirlər planının icrasında bələdiyyələrin aktiv iştirak etməsi üçün onların dayanıqlı maliyyə resurslarına malik olması günümüzdə aktual problemlərdən biri kimi ön plana çıxır.

Bələdiyyə maliyyəsi yerli bələdiyyələrin öz vəzifələrini, funksiyalarını reallaşdırmaq, həyata keçirmək üçün formalaşdırdıqarı pul vəsaitlərinin məcmusu və həmçinin onların istifadə edilməsidir.

Bələdiyyə maliyyəsi adı altında, yerli özünüidarəetmə orqanı olaraq dövlət və yerli əhali tərəfindən bələdiyyələrə həvalə edilmiş vəzifələrin həll edilməsindən ötrü malik olduğu pul vəsaitlərinin məcmusu başa düşülür.

Bələdiyyə maliyyəsi, maliyyə sisteminin tərkib hissəsinin əsas həlqələrindən biri olmaqla maliyyə iqtisadi münasibətlərində xüsusi yer tutur. Yerli maliyyənin əsas həlqələrindən biri olan bələdiyyə maliyyəsi ölkə üzrə ayrı-ayrı ərazi vahidlərinin inkişaf etdirilməsində mühüm rolunu oynayan bələdiyyə fəaliyyətinin özəyini təşkil edir.

Daima dəyişən bazar münasibətlərinin tələblərinə uyğun olaraq bələdiyyə maliyyəsi sistemində də müasir tələblərə cavab verən formalaşmasına mənbələrinin olması tələb olunur. Məhz bunun üçün bələdiyyələrin maliyyə resurslarının formalaşması mənbələrinin təkmilləşdirilməsi, onun idarə edilməsinə yeni metodların tətbiq edilməsi üçün onların səlahiyyətlərinin konkretləşdirilməsi, bələdiyyə büdcələrinə yerli vergilərin tam və vaxtında toplanmasının təmin edilməsi, mövcud sahədə ayrı-ayrı ölkələrdə olan idarəetmə metodlarının öyrənilməsi və bu metodlarının sintezinin aparılması aktual və önəmli məsələ olmalıdır.

Problemin öyrənilmə vəziyyəti. Yerli özünüidarəetmə orqanlarının maliyyə vəziyyəti, bələdiyyə maliyyəsinin onların fəaliyyətinə təsir səviyyəsi, onların gəlir və xərclərinin strukturu, ayrı-ayrı ölkələrdə olan bələdiyyə maliyyəsinin quruluşu və s. məsələlər müxtəlif zamanlarda iqtisadçı alimlər tərəfindən araşdırma mövzusu olmuş və tədqiq edilmişdir. Qeyd etdiyimiz məsələlər dünyanın müxtəlif ölkələrində müvafiq sferada fəaliyyət göstərən alimlər - M.V.Kanqro, A.M.Babiç, L.N.Pavlov, M.V.Ramanovski, P.N.Şulyak və digərləri tərəfindən araşdırılmışdır. Azərbaycanın maliyyəçi alimləri bu sahədə nəşr etdirdikləri monoqrafiya və elmi əsərlərində problemin tədqiqinə xüsusi yer vermişlər. Onlardan D. Bağirov, M. Həsəni, A.Hüseynov, B.Ataşov, N.Novruzov və başqalarını göstərmək olar. Dünya iqtisadiyyatında daima baş verən dəyişikliklər bələdiyyə maliyyəsi sferasında yenidən araşdırmaların aparılmasını, mövcud durumun yenidən tədqiqini zəruri edir.

Tədqiqat işinin predmeti. Tədqiqat işinin predmeti olaraq Azərbaycanda bələdiyyə maliyyə formalaşdırılması və idarə edilməsi metodlarının təkmilləşdirilməsi, müvafiq sahədə dünya təcrübəsinin öyrənilərək Azərbaycan reallığına tətbiqi imkanlarının araşdırılması təşkil edir.

Tədqiqat işinin obyektı. Tədqiqat işinin obyektı olaraq Azərbaycanda bələdiyyə orqanlarının maliyyə vəsaitlərinin formalaşması və idarəedilməsi, mövcud sahədə dünyanın aparıcı ölkələri ilə müayisəli təhlilin aparılması, bazar iqtisadiyyatının inkişaf etdiyi şəraitdə bələdiyyə maliyyəsinin əhəmiyyətliyi, bu gün Azərbaycanda olan bələdiyyələrin maliyyə vəziyyətinin qiymətləndirilməsi seçilmişdir.

Tədqiqatın əsas məqsədi və vəzifələri. Dissertasiya işinin əsas məqsədi bələdiyyə qurumlarının maliyyə vəsaitlərinin formalaşdırılmasının əhəmiyyətliyi əsaslandırılması, onun idarə edilməsinin öyrənilməsi, Azərbaycanda və dünyanın ayrı-ayrı inkişaf etmiş ölkələrində müvafiq vəziyyətin təhlilinə aparılması, bələdiyyə maliyyəsi sferasında olan mövcud problemlərin öyrənilməsi, bu problemlərin mənbələrinin araşdırılması və aradan qaldırılması üçün təkliflərin verilməsi, yerli özünüidarəetmə orqanlarının (bələdiyyələrin) maliyyəsinin təkmilləşdirilməsinin strateji istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsidir.

Tədqiqat işində qarşıya qoyulan məqsədə çatmaq üçün aşağıda qeyd olunan bir neçə vəzifənin həlli nəzərdə tutulmuşdur:

- Bazar iqtisadi münasibətləri şəraitində bələdiyyə maliyyəsinin nəzəri-metodoloji əsaslarının, qanunvericilik bazasının müxtəlif istiqamətdən araşdırılması və onun təkmilləşdirilməsi istiqamətində təkliflərin verilməsi;
- Azərbaycanda və dünyanın aparıcı ölkələrində olan bələdiyyə maliyyələşməsi arasında olan oxşarlıqların və fərqliliklərin müəyyənləşdirilməsi, mövcud sahədə dünya praktikasının yerli şərait nəzərə alınmaqla tətbiq edilməsi istiqamətlərinin təhlili;
- Bələdiyyə orqanlarının büdcələrinə yığılan yerli vergi və yığımların vaxtında və tam həcmdə toplanmasının təmin olunmasından ötrü müvafiq tədbirlərin görülməsi üçün təkliflərin verilməsi;
- Bələdiyyələrin gəlir və xərclərinin tənzimlənməsi və həmçinin digər məqsədlərlə bələdiyyə orqanlarına ayrılan vəsaitlərdən, xüsusilə də ayrılan

- dotasiyalardan təyinatı üzrə istifadə edilməsi üçün maliyyə nəzarəti sisteminin tətbiq edilməsi üçün tövsiyələrin verilməsi;
- Azərbaycanda bələdiyyə maliyyəsi sisteminin müasir durumunun öyrənilməsi və sistemin təkmilləşdirilməsi üçün müəyyən tövsiyələrin verilməsi;

Tədqiqatın informasiya bazası və işlənməsi metodları. Dissertasiya işini yazarkən ayrı-ayrı dövlət orqanlarının (Dövlət Statistika Komitəsi, Hesablama Palatası) hesabatlarından, statistik bülətenlərindən istifadə olunmuşdur. Bununla yanaşı tədqiqat işində Azərbaycan və dünyanın digər ölkələrində bələdiyyə maliyyəsi sahəsində olan elmi əsərlərdən, statistik məlumatlardan, tədqiqat işlərindən istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Tədqiqat işinin yekun nəticəsi kimi bələdiyyə maliyyəsi sisteminin təkmilləşdirilməsindən ötrü müvafiq təkliflər verilmişdir. Dissertasiya işinin elmi yenilikləri olaraq aşağıdakı qeyd edilənləri göstərmək olar:

- Bələdiyyələrin maliyyə ehtiyatlarının formalaşması və idarə edilməsi istiqamətlərinin təkmilləşdirilməsi üçün ayrı-ayrı ölkələrin müvafiq təcrübəsinin öyrənilməsi və mövcud vəziyyət və yerli şərait nəzərə alınmaqla Azərbaycana tətbiq edilməsi;
- Bələdiyyə büdcələrinə toplanan yerli vergilərin və yığımların, digər vəsaitlərin vaxtında və tam həcmdə toplanmasını təmin edilməsi;
- Bələdiyyələrə dövlət büdcəsindən verilən transfertlərin ayrılma mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi və bələdiyyə qurumlarına məqsədsiz transfertlərlə paralel olaraq məqsədli transfertlərin verilməsinin təmin edilməsi;
- Bələdiyyələrin gəlirlərinin və xərclərinin tənzimlənməsi məqsədilə bələdiyyə orqanlarına ayrılan vəsaitlərdən, xüsusilə ayrılan dotasiyalardan təyinatı üzrə istifadə olunması üçün müvafiq təkmilləşdirilmiş maliyyə nəzarəti mexanizminin tətbiq edilməsi;
- Bələdiyyələrin uyğun şərtlərlə kredit alması üçün əlverişli mexanizmlər işlənib hazırlanması;

- Bələdiyyə qurumlarının inkişafını təmin edən müvafiq maliyyə fondlarının yaradılması.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti. Dissertasiya işinin praktik əhəmiyyəti kimi tədqiqat işində qeyd olunan təkliflər bələdiyyə maliyyəsinin təkmilləşdirilməsində istifadə edilə bilər. Dissertasiya işində araşdırılan dünyanın inkişaf etmiş ölkələrinin bələdiyyə maliyyəsi sistemi yerli şərait və mövcud vəziyyə nəzərə alınmaqla Azərbaycana tətbiq edilə bilər.

Dissertasiya işinin həcmi və strukturu. Dissertasiya işi kompüter yazısı ilə müvafiq standartlara uyğun yazılmış və 80 səhifədən ibarətdir. Dissertasiya işi giriş, üç fəsil, nəticə və təkliflər, istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı hissələrindən ibarətdir. Tədqiqat işində sxemlərdən, diaqramlardan, qrafiklərdən və cədvəllərdən istifadə edilmişdir. Dissertasiya işinin birinci fəslə "Bazar iqtisadiyyatı şəraitində bələdiyyə maliyyəsinin nəzəri və metodoloji əsasları" adlanır. Bu fəsildə, əsasən, bələdiyyə maliyyəsinin nəzəri-metodoloji əsaslarının araşdırılmasına toxunulmuşdur. İkinci fəsil "Azərbaycanda bələdiyyə maliyyəsinin formalaşması mənbələrinin müasir vəziyyəti və onların idarə olunması problemlərinin qiymətləndirilməsi" adlanır. Bu fəsildə Azərbaycanda bələdiyyələrin maliyyə vəsaitlərinin formalaşması və idarə olunmasının müasir istiqamətlərinə, mövcud problemlərin araşdırılmasına toxunulmuşdur. Dissertasiya işinin üçüncü fəslə "Bələdiyyə maliyyəsinin formalaşması və idarə olunması metodlarının təkmilləşdirilməsi" adlanır. Bu fəsildə bələdiyyə maliyyəsinin formalaşması və idarə olunmasının təkmilləşdirilməsi istiqamətləri, bu sahədə olan mövcud problemlərin aradan qaldırılması yolları verilmişdir.